БОМБАРДОВАЊА БЕОГРАДА

II-4775

1941–1944

БЕОГРАД
1975

БОМБАРДОВАЊА БЕОГРАДА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

БЕОГРАД, 1975

Редакциони одбор:

Др. Јован Марјановић
Анђелија Драгојловић
Чедомир Јанић

Изложбу припремили:

Анђелија Драгојловић
Чедомир Јанић
Споменка Недић

Одговорни уредник:

Гојко Лаћевић

Технички уредник:

Пашко Бертолино

Фотографије:

Драгољуб Петровић

Милорад Рнстић

Издавач

Историјски архив Београда

Штампа: Графичко предузеће „Морава" — Београд Косте Главинића 6

У Другом светском рату Београд је био изложен ваздушним нападима у два маха — четвородневном бомбардовању немачке авијације априла 1941. и вишедневном бомбардовању савезничке авијације 1944. године. Оба ова бомбардовања проузроковала су огромне људске и материјалне жртве.

*

У знак сећања на те догађаје

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ БЕОГРАДА

и

МУЗЕЈ ЈУГОСАОВЕНСКОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА

организовали су изложбу

„БОМБАРДОВАЊЕ БЕОГРАДА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ"

*

За ову изложбу коришћени су материјали Историјског архива Београда, Музеја Југословенског ваздухопловства, Војно-историјског института, Народне библиотеке СРС, Војног музеја, Музеја града Београда, Историјског музеја СРС, Архива СФРЈ и Архива СРС.

ИНВЕНТАР Бр. 5990

ИСТОРИСКА АРХИВ ГРАД БЕОГРАД

КРАТКОТРАЈНИ АПРИЛСКИ РАТ

Чим је дознао за догађаје 26. и 27. марта, у ноћи када је свргнута влада Цветковић-Мачек која је потписала приступање Краљевине Југославије Тројном пакту, обавештен такође о великом народном отпору у целој Југославији и нарочито у Београду, Хитлер је у свом штабу одмах окупио највише немачке војне и политичке руководиоце и, изливајући огроман бес због онога што се догодило у Београду, наредио да се сместа предузме напад на Југославију.

У војним упутствима за операције напада на Југославију, састављеним на истом састанку, Београду је било дато посебно место. У петој тачки ових упутстава предвиђало се: „Ваздухопловству припашће главни задатак да што је могуће пре разбије југословенску теренску ваздухопловну организацију и узастопним нападима разори главни град Београд".

Нацистичка Врховна команда поставила је решење Београда као свој циљ из два разлога: прво, бомбардовањем и разарањем Београда требало је уништити главни град Југославије, двор, владу, генералштаб и друге централне руководеће државне установе; друго, пошто би на тај начин обезглавила југословенску војску и државу, рачунала је немачка команда, тиме би задала тежак психички ударац народу у целој земљи и привремено га онеспособила за пружање отпора. Најзад, према самим немачким изворима, Хитлер је, као расиста, био киван на све Словене, а на Београд и уопште на Србе и Србију посебно још због догађаја из првог светског рата и хтео је да се брзо и крваво обрачуна са Београдом који је, по његовом схватању, тако дрско устао да обори приступање Југославије Тројном пакту.

Како се из самих немачких докумената може видети, Хитлерова Врховна команда била је изванредно обавештена о слабостима југословенске војске и њеној неспособности да брани земљу. Преко многобројних петоколонаша и агената Немци су до танчина познавали распоред југословенских дивизија, ратни и мобилизацијски план и друге мере које су биле предвиђене за случај рата. Уверен да ће Југославију муњевитим нападом прегазити, Хитлер је већ 27. марта неопозиво одлучио да је разбије и војнички и као државу. И, како се то у документима каже, „не чекајући могућу изјаву лојалности нове владе". Зато су немачки генерали у изванредно кратком року од 2—3 дана саставили цео оперативни план напада на Југославију и привукли

потребне јединице да изврше тај напад. И опет је, у том оперативном плану, Београд заузимао важно место. Ту се поново говори о томе да авијација има задатак да разруши Београд.

У међувремену, Симовићева влада одредила је колебљиву политичку линију: она је чинила све што може да не изазива Немце. Не предузимајући готово никакве озбиљне мере за припремање одбране земље, представници Симовићеве владе у више наврата уверавали су немачког посланика у Београду да ће остати верни потпису који је Цветковић 25. марта ставио у Бечу. Једна посебна делегација на челу са председником Српског културног клуба Слободаном Јовановићем припремала се да оде у Рим, да разговара са Мусолинијем и пружи му слична обећања.

На другој страни, Симовићева влада затражила је од владе Совјетског Савеза да наше две земље закључе споразум, покушавајући да у тој великој сили нађе ослонца. Осим тога. тих дана су у Београд стигли представници енглеске војске и владе и непосредно са Симовићем водили разговоре. Међутим, они нису могли да пруже никакве гаранције да ће енглеска војска, која се тада налазила у Грчкој, бити у могућности да помогне Југославију у случају напада сила Осовине.

Нејединственост Симовићеве владе испољила се већ првога дана. У владу је, као потпредседник, ушао и Влатко Мачек, потпредседник оне исте владе која је потписала Тројни пакт. На позив Симовића, он прво није хтео да дође у Београд, већ је у то време у Загребу ступио у контакт са немачким представницима, колебајући се да ли да се уопште прими потпредседничког положаја у новој влади. Све то показује да је Симовићева влада била потпуно неспособна да предузме енергичне мере за одбрану земље, да осигура веће војне објекте и становништво у градовима од ваздушних напада, да изврши потребну мобилизацију оружаних снага и друго.

Истовремено су у нашој земљи, по налогу из Немачке, активизирани припадници немачке националне мањине и разни немачки агенти. Чак се и у даљим предграђима Београда, у једном делу Земуна где су живели домаћи Немци, тих дана осећала међу њима појачана живост. Учестали су састанци руководилаца „Културбунда" и међу Немцима вршене су убрзане припреме за преузимање власти и дочек немачких војника. Поједине немачке домаћице шиле су заставе са кукастим крстом и црне униформе за „Deutsche Manschaft"[1]/. Поједини Немци су на улицама Земуна јавно клицали Хитлеру и Немачкој и претили Србима: „Причекајте још мало па ћете видети шта ће с вама бити . . ."

---

[1]) Deutsche Manschaft — полувојне формације немачких националних мањина чији је задатак био да обезбеде одржавање реда на окупираној територији. По потреби, ове јединице ступале су у борбу. Тако је 1944. у борбама с Црвеном Армијом у Банату учествовало и пет њихових батаљона, док се шести налазио у Србији.

Показало се да су предвиђања руководства Комунистичке партије и његове оцене ситуације из краја марта били тачни. Иако Симовићева влада формално није отказала приступање Југославије Тројном пакту, расположење народа Југославије, изражено 27. марта под руководством Комунистичке партије Југославије, а које је група официра искористила при извођењу војног пуча, фактички је значило одбијање споразума о приступању Тројном пакту. Хитлер је то врло добро разумео.

Немачки напад на Југославију отпочео је 6. априла 1941. године око 4 часа ујутро, а већ у 7 часова извршен је први ваздушни напад на Београд. Ескадриле тешких немачких бомбардера „јункерса" и „штука" — бомбардера за обрушавање — надлетали су град и сипали своје убитачне бомбе на 320.000 становника који тог јутра смрт из ваздуха нису очекивали. Уз заглушујући писак „штука", бомбардери су бацали своје бомбе на Чукарицу, Сењак, на Железничку станицу, на Сава-малу, дуж Немањине улице, на зграде Министарства војске и Двора, на Аутокоманду, на Електричну централу и друге крајеве града. Авиони су надлетали у таласима целог дана 6. априла и вршили бомбардовање. Ујутро су бомбардовање вршила 234 немачка авиона, око подне, у другом таласу, учествовало је 57 штука, по подне 94 и предвече 99 бомбардера.

Бомбардовање је грађане потпуно изненадило. Град је био сасвим незаштићен, бомбе су падале и рушиле зграде, убијајући њихове становнике. Стотине људи покушало је да се склони у слаба земљана склоништа у дворишту Вазнесенске цркве и у Карађорђевом парку. Међутим, немачке бомбе погодиле су управо та склоништа и сви они који су се у њима налазили нашли су тамо смрт. Већи број грађана успео је да се спасе склањањем у подруме чвршћих зграда, рецимо палате „Албанија", у трезорима Јадранско-подунавске банке, у подрумима „Југоштампе" и у другим. Још је већи број оних који су одмах, најчешће без икаквих средстава, почели да беже у намери да се од бомби склоне у околна села. Авалским, Обреновачким и Смедеревским друмом похрлиле су хиљаде бегунаца. Видевши то, немачки пилоти спуштали су се ниско, надлетали реке бегунаца и митраљилали их.

Неорганизованост и општа паника захватила су град и од бомбардовања је на улицама чак погинуо известан број владиних функционера. Међутим, већи део владе, на челу с краљем, напустио је Београд непосредно уочи 6. априла.

Покушај групе родољубивих пилота да се супроставе немачким авионима није успео, иако су они у околини града оборили неколико непријатељских ловаца. Забележено је такође да су непознати војници код Аутокоманде оборили један немачки авион. Али све то није могло зауставити бомбардовање. Сутрадан, 7. априла, још је један талас непријатељских бомбардера из велике висине бацао бомбе у град.

У овом бомбардовању Београд је претрпео тешке жртве. Према подацима Државне комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача, 6. и 7. априла 1941. у Бео-

граду је погинуло 2.271 лице, а број рањених био је неколико пута већи. Од бомбардовања потпуно су порушене 682 зграде, а веома је оштећена 1.601 зграда, док је 6.829 зграда претрпело лакша оштећења. Укупна штета, по предратној вредности, износи преко 8 милијарди динара. Био је потпуно парализан сваки живот у граду.

Међутим, права штета коју је Београд овим бомбардовањем претрпео не може се никаквим цифрама исказати. Од немачких запаљивих бомби потпуно је изгорела Народна библиотека у Београду са 350.000 књига и 500.000 свезака, чија се вредност ничим више не може надокнадити јер се међу овим књигама налазио велики број уникатa огромне културне и историјске вредности.[2]) Исто тако, био је разрушен или тешко оштећен велики број културних и јавних зграда, међу њима и зграда Правног факултета на Студентском тргу (данас Филолошког факултета), зграда Друге мушке гимназије, Дом учитељске школе, Железничка станица и многе друге. Уништено је више од половине београдског трамвајског парка.

Улице Београда биле су затрпане рушевинама, под којима су се често налазили рањени и убијени људи. По креветима, на подовима, по ходницима и у двориштима београдских болница лежали су рањеници и болнице нису могле више ни да их примају.

Био је сурово најављен долазак немачких окупатора.

Др Јован Марјановић

---

[2]) У Народној библиотеци изгореле су све збирке (осим музикалија) и сви инвентари на основу којих би се штета могла проценити. Библиотека је поседовала многе уникате, збирке средњовековних рукописа, повеље, инкунабуле и огроман број старих књига и новинских комплета. Од преко 1.300 рукописних књига и старих докумената спасене су свега три књиге. Богата је била збирка старих штампаних књига са преко 200 примерака готово свих издања првих српских штампарија из XV—XVIII века. Пропала је, такође, и велика збирка периодичних издања из XVII—XV века са најређим примерцима, од којих се многи не могу више набавити. После ослобођења комисија Министарства просвете утврдила је стварну штету у вредности од близу шест милијарди динара, док културно-историјска вредност, према најскромнијој процени, износи преко 58 милијарди динара, иако је ова сума више-мање фиктивна, с обзиром да су у Народној библиотеци пропале такве реткости и знаменитости за нашу културну историју које се више ничим не могу надокнадити.

НЕМАЧКИ ВАЗДУШНИ НАПАДИ И ОДБРАНА БЕОГРАДА У АПРИЛСКОМ РАТУ 1941. ГОДИНЕ

У својој дугој и ратовима богатој историји, Београд је више пута био изложен артиљеријском бомбардовању које је наносило знатне штете браниоцима, становништву и целокупној структури града. Мада су ови напади остајали записани на црним страницама, они су ипак у свести очевидаца укључивани као део крупнијих догађаја и већих несрећа и патњи, па тако и нису чинили засебан и по нечему карактеристичан део историје.

Требало је да човек измисли још страшније оружје, борбени авион, то чудо науке и технике двадесетог века, па да бомбардовање из ваздуха добије димензије праве катастрофе коју је и Београд доживео у априлу 1941. године. Наговештаји те нове опасности појавили су се још у току првог светског рата, 1914 и 1915. године, када су аустро-угарски и немачки авиони у више наврата нападали Београд бомбама које нису могле да нанесу озбиљније штете али су у почетку имале знатно психолошко дејство. Ваздухопловство се од тада развило у моћну ударну снагу. Појавили су се нови типови авиона који су на велике раздаљине могли да преносе знатне количине бомби и да их било у обрушавању било из хоризонталног лета прецизно усмере ка циљу. Та нова убојна средства испробана су и усавршена током тридесетих година у ратовима у Кини, Етиопији и Шпанији, а Немачка је искористила њихове могућности и предности за своју стратегију муњевитог рата која је у почетку другог светског рата изненадила савезнике и допринела брзим победама фашистичке Немачке.

Када се ратна опасност коначно приближавала и границама Југославије постало је јасно да ће Београд бити сигурно једна од првих мета фашистичког напада. Близина граница пружала је непријатељу врло погодне услове за изненађења, што тадашње политичко и војно руководство није довољно проценило, мада су за то постојали већ врло убедљиви примери Варшаве, Ротердама и других градова Европе које је напала Хитлерова ратна машинерија, па нису предузимане све тада расположиве мере за пасивну и активну заштиту и одбрану.

Одлуку о ваздушном нападу на Београд донео је, као што је познато, лично Хитлер на састанку одржаном 27. марта 1941. године. Тада је одлучено да немачко ваздухопловство узастоп-

ним нападима разори југословенски главни град, па је тај задатак унет и у Директиву 25 за напад на Југославију.

Ради спровођења ове Хитлерове олуке команда немачке 4. ваздушне флоте је крајем марта и почетком априла 1941. године израдила оперативни план под шифром „Strafgericht" (казнена одмазда)[1]. Овим планом било је предвиђено бомбардовање не само војних објеката у Београду већ и многих чисто цивилних циљева, стамбених насеља, културних и јавних објеката па чак и склоништа по парковима са циљем да се терористичким нападом што више уништи град и његово становништво. Изузети су једино већи индустријски објекти и мостови, пошто се рачунало са њиховом каснијом експлоатацијом, а није се предвиђало ни бомбардовање Земуна, вероватно због већег броја фолксдојчера који су у њему живели.

За напад на Београд немачко ваздухопловство је извршило груписање бомбардерских и ловачких јединица у Аустрији око Беча, у Мађарској око Капошвара, Печуја и Сегедина, и у Румунији око Арада и Темишвара. На сталним и помоћним аеродромима било је прикупљено око 880 авиона од којих 280 двомоторних бомбардера Хајнкел HE-111, Дорниер DO-17 Јункерс JU-88 и 240 бомбардера за обрушавање Јункерс JU-87. „Штука". Ловачку заштиту ових бомбардера вршило је око 280 једномоторних ловаца месершмит ME-109 F и 80 двомоторних ловаца разарача Месершмит ME-110 који су имали и задатак да нападају југословенску авијацију на земљи. Сви ови авиони припадали су првој борбеној линији немачког ваздухопловства и имали су искусне посаде, од којих су неке ради учешћа у нападу на Београд долетеле са ратишта на каналу Ламаншу и из Северне Африке.[2])

Овим знатним немачким снагама које су представљале једну од до тада највећих концентрација прикупљених за напад на појединачни циљ, југословенска ваздушна одбрана била је у могућности да супродстави знатно мање снаге које чак ни при најоптималној употреби неби могле да ефикасно спрече или знатније омету напад. Према радном плану R-41 ваздушну одбрану Београда вршило је 6. ловачки пук који је на ратном аеродрому Прњавор код манастира Крушедола у Срему имао стационарну 32. ваздухопловну групу (штаб, 103, 104 и 142. ескадрила и 16. аеродромска чета), која је располагала у тренутку напада са 27 ловачких авиона Месершмит ME-109 E, а на аеродрому „Београд" испред Бежанијске косе 51. ваздухопловну групу (штаб, 102, 161 и 162. ескадрила и 17. аеродромска чета) која је била наоружана са 10 ловаца Месершмит ME-109 E и 6 домаћих ловачких авиона IK-3. Укупно, пук је располагао са 43

---

1) Pictorial Higtom of the mediteraneau air wor, Wolume three, London, 1974.

---

2) Други светски рат, Војноисторијски институт ЈНА, Београд, 1957, стр. 406—7

савремена ловачка авиона који су по квојим карактеристика у главном били равноправни са немачким ловцима, док су посаде биле већином добро обучене за борбу у пару али не и за групну борбу већих формација, што је представљало велики недостатак јер су Немци били мајстори баш у тактици групне борбе, коју су доследно примењивали и при нападу на Београд. Исто тако, недостатак запаљиве муниције умањивао је ефикасност дејства наших ловаца.

Ваздушној одбрани Београда посредно је припадао и 2. ловачки пук са 34 ловачка авиона (од којих је 19 Месершмита МЕ-109 Е било стационирано на летилишту код Крагујевца и 15 Хајнкена МК. 1 на летилишту код Кнића). Овај пук је имао основни задатак да брани индустријске центре у ужој Србији али је по процени команданта 1. ваздухопловне бригаде могао да буде употребљен и у одбрани Београда. Међутим, како се на овом кључном командном положају налазио издајник и дефетиста пуковник Драгутин Рупчић, који је настојао да дезорганизује дејство ловачке одбране, то је 2. пук само једанпут, и то на почетку напада, покушао да се укључи у борбу.

Другу компоненту одбране Београда чиниле су противавионске јединице које је сачињавало пет дивизиона противавионске артилерије, три чете противавионских митраљеза и две чете противавионских рефлектора. Противавионски дивизион (426, 427, 428, 429 и 101) имали су сваки по две батерије са укупно 40 топова од којих су половину сачињавали модерни типови М-36 од 76,5 мм. и М-37 од 75 мм Чехословачке производње, са брзином гађања од 20 зрна у минути, док су половину сачињавали већ застарели типови М-28, калибра 80 мм али брзином гађања од само 6—10. зрна у минути. Десет расположивих батерија биле су постављене код села Борче, у Панчевачком риту код пољопривредног добра „Црвенка" и северно од моста на Дунаву. у горњем граду у Земуну, на Бежанијској коси, на левој обали Саве близу аеродрома, на Великом Врачару (Звездара), Калемегдану, Бановом брду и Бањици. Командно место ваздушне одбране налазило се на Бањици у основној школи „Цар Лазар" (данас „Иван Мажуранић").[3])

Три чете противавионских митраљеза, свака са по 12 модерних митраљеза типа Збројовка калибра 15 мм и висине гађања до 2000 метара, распоредиле су своје водове на прилазима мостова на Сави и Дунаву, на Калемегдану, згради Призада (сада зграда ТАНЈУГА) и још неким истакнутијим тачкама у граду. Рефлекторске јединице са укупно 12 рефлектора и 6 прислушних уређаја биле су распоређене у околини града и непосредно пред рат у више наврата изводиле су ефикасне вежбе у проналажењу и праћењу авиона ноћу, али у току ноћних напада између 6 и 7 априла уопште нису дејствовале.

---

3) Упут за извођење Уредбе у формацији ваздушне одбране у мобилном стању стр. Пов. Б. бр. 6576 од 26. јуна 1940. године.

Одбрана Београда није располагала запречним балонима који су се показали као врло ефикасни у одбрани Лондона а касније и Москве и неких других градова, јер су спречавали нападе са малих висина и из обрушавања, и тиме смањивали ефикасност напада на просторно мање али значајније циљеве. Баш оваква врста напада учинила је немачки напад на Београд још ефикаснијим.

Осматрачку службу за ваздушну одбрану Београда вршиле су посебне осматрачке јединице Прве ваздушне зоне и 96 осматрачких станица при жандармериским јединицама, које су биле распоређене на територији источне Славоније, Бојводине и Северне Србије. Пошто ова важна служба није располагала радио средствима, већ се за слање обавештења користила телефонским линијама преко јавне ПТТ мреже, то су њена обавештења била врло спора и неефикасна тако да су стизала тек непосредно или у току немачких напада.

Све ове чињенице сведоче да је ваздушна одбрана Београда била недовољна за спречавање било каквог снажнијег напада, што је сигурно навело владу да наивно и неодговорно Београд прогласи отвореним градом, верујући да је то довољна гаранција за избегавање немачког напада.

Међутим, у рано јутро 6. априла, око 6 часова и 50 минута, потпуно изненада за становништво одпочео је први напад немачког ваздухопловства на Београд, који је са мањим паузама трајао до око 8 часова. Летећи из правца севера, из Мађарске и са североистока из Румуније, град је напао први талас од 234 бомбардера, од којих 74 једномоторних JU-87 Штука и 160 двомоторних различитих типова.[4] Штуке су летеле на висини између 2500 и 3500 метара и по надлетању циљева обрушавале су се под стрмим углом ка земљи, нишанећи значајније објекте мањих димензија, укључујући истовремено и посебне сирене које су имале знатно психолошко дејство и још више повећавале панику код становништва. Изнад Штука, на висини од 3500 метара летели су остали бомбардери ешалонирани по ескадрилским и пуковским групама које су наилазиле у интервалима од око 15 минута, и тукле просторне циљеве. Трећу и највишу групу образовало је око 100 ловаца Месершмит 109 и 110 који су летели на висини од 4000 до 4500 метара са задатком заштите бомбардера од напада југословенских ловаца. Истовремено, мање групе ловаца МЕ 110 нападале су аеродроме око Београда.

У нападу на Београд немачки бомбардери употребили су више типова разорних бомби од 50 до 100 килограма тежине и запаљиве бомбе од 1 до 20 килограма. Бомбе од 100 килограма имале су и кочеће падобране ради постизања што већег површинског дејства и представљале су једно од тајних немачких оружја, до тада ретко употребљаваних. У првом нападу, који је био и најжешћи, избачено је око 197 тона бомби.

---

4) Архив Војноисторијског института, кутија 37., рен. бр. 14/1 — Оперативни дневник немачког ваздухопловства II ц.

Следећа три напада уследила су у временским размацима од око два часа, што наводи на закључак да су се поједине јединице немачког ваздухопловства два пута у току дана појављивале над Београдом, а то је постигнуто захваљујући повољном положају непријатељских аеродрома који су се налазили у непосредној близини границе у Мађарској и Румунији. Други напад, са око 57 Штука које су летеле у пратњи око 30 ловаца, извршен је између 10 и 11 часова, трећи је око 14 часова извршило 94 двомоторних бомбардера уз пратњу око 60 ловаца, а око 16 часова опет се из правца Румуније појавила већа група од 99 Штука са око 60 ловаца из пратње. У сва ова четири напада учествовало је у току 6 априла 484 бомбардера који су на град бацили око 360 тона бомби док је део ловаца и Штука користио своје топовско и митраљеско наоружање терористички нападајући избеглице које су напуштале град или се скупљале у подручјима које су мање биле захваћене пожарима и разарањима, повећавајући на тај начин панику и број жртава.

Напади су настављени и у току ноћи између 6 и 7 априла са циљем да се продужи притисак на већ напаћени град. Око 16 двомоторних бомбардера, којима су велики пожари добро осветљавали циљеве, долетели су почевши од 23 часа у појединачним налетима и кружили над градом, потпуно неометани од одбране. Ови напади трајали су све до четири часа ујутро 7 априла.

У току тог другог дана рата 7. априла напади су настављени али са знатно мањим снагама. Немци су сигурно проценили да су већ првим нападима постигли жељени циљ, тако да су у току преподнева послали над Београд само 36 Штука у мањим формацијама са пратњом од око 20 ловаца, а тек поподне око 16 часова из Мађарске је долетела група од 24 Штуке коју је такође пратило око 20 ловаца МЕ-109. Укупно је тога дана на град бачено око 30 тона бомби, док су ловци и Штуке интезивније него првог дана нападали становништво стрељачким наоружањем. Седмог априла окончано је бомбардовање Београда са стратешким циљем. За само два дана, употребљавајући велики број авиона, Немци су успели да знатним делом разруше град од скоро пола милиона становника, да униште многе привредне објекте и културне вредности, дезорганизују управу и нанесу знатне људске жртве извршавајући Хитлерова наређења.

Међутим, бомбардовање Београда је обновљено када су се немачке трупе приближавале прилазима граду. Вероватно ради тактичке подршке тим трупама и поновног застрашивања становништва, 11. априла град је бомбардовало и митраљирало око 40 Штука и 20 ловачких авиона, а случних напада обновљени су и 12. априла са око 20 Штука и 10 ловаца.

Тако, укупан биланс напада на Београд бележи да су Немци у времену од 6. до 12. априла употребили око 620 бомбардера који су бацили око 440 тона бомби, а у циљу ловачке заштите и напада на земаљске циљеве над Београдом је летело око 320 ловачких авиона.

Ваздушна одбрана Београда која се супроставила немачком нападу била је активирана тајном мобилизацијом још половином марта 1941. године, а ваздухопловне и противавионске јединице изашле су на своје положаје где су и дочекале почетак рата. Од 23. марта до 5. априла ове јединице су биле у строгој приправности, а пошто су постајала сигурна обавештења да ће Немачка напасти Југославију 6. априла, наређено је да се тога дана пред зору пређе у приправност под оружјем.

Пошто је систем благовременог јављања затајио, јединице ваздушне одбране дознале су за напад тек када се преко Фрушке Горе и иза Панчева чула бука многобројних авионских мотора. Тада је на знак за полетање у времену од десетак минута полетело свих 16 ловаца 51. групе са аеродрома Београд код Бежаније, који су прве непријатељске формације успеле да пресретну изнад Панчевачког рита. У формацији пара наши пилоти су храбро улетели у групе бомбардера, обарајући поједине авионе, али су убрзо пристигли немачки ловци из пратње, тако да се развила огорчена ваздушна борба, у којој су Немци, захваљујући већем броју и бољој тактици успели да разбију већину наших парова и тако лакше савладају појединачне авионе. Немачки Месершмити нарочито су се били окомили на југословенске ловце ІК-3 који су имали карактеристичне силуете, док су наши Месершмити у почетку уносили забуну у редове Немаца, јер су по спољњем изгледу били идентични са њиховим авионима. У тој првој ваздушној борби из 51. групе погинули су командир 102. ескадриле капетан Милош Жунић и подпоручник Душан Борчић на ІК-3, док је рањено шест пилота.

Из тридесет и друге групе са летелишта Прњавор полетело је у спречавање првог напада 19 Месершмита, а 8 је задржано у резерви. Ови авиони напали су немачке формације изнад источног Срема успевајући да оборе неколико бомбардера али због присуства немачких ловаца и близине Београда нису могли да омету немачки напад. Ова група имала је такође неколико оштећених авиона и рањених пилота, тако да је биланс прве борбе шестог пука износио 3 оборена и 12 оштећених авиона.

Спречавајући остала три напада које су Немци извршили у току шестог априла, обе групе шестог ловачког пука ангажовале су у свакој акцији 13 до 16 ловаца. Наши пилоти огорчено су продирали у непријатељске формације покушавајући да учине немогуће. Ова њихова храброст и дрскост изненадила је и немачке посаде које су мислиле да се ради о некој посебној тактици напада коју до тада нису срели на другим ратиштима.

До краја дана у поменутим сукобима и патролирању јединице шестог ловачког пука извршиле су укупно 140 авиополетања, што пружа доказ максималне ангажованости целокупног састава и поред издајничког држања извесног броја виших официра. Тадашња правила предвиђала су свега један до два лета по авиону у току дана, а поједини авиони шестог пука били су на задатку 8 до 10 пута а пилоти 4 до 5 пута. Пук је изгубио 13 пилота (6 погинуло и 7 рањено) и 23 авиона (8 оборених и 15 оштећених).

Поред већ поменутих пилота из 52. групе, првог дана рата из 6. пука погинули су и наредник водник Карло Штрбеук, наредник водник Милутин Петров, поручник Добрица Новаковић и наредник Миливоје Бошковић.

Јединице другог ловачког пука добиле су наређење за полетање у одбрану Београда 6. априла тек у 7 часова и 15 минута, тако да су ловци из Крагујевца и Кнића били у могућности да се појаве над градом око 8 часова и 15 минута, када су немачки авиони већ били одмакли ка граници. Касније, у току целог дана, авиони овог пука патролирали су узалудно изнад Шумадије, очекујући непријатеља који није нападао ово подручје. Једино је један пар Месершмита, који је предводио капетан Живица Митровић, самоиницијативно одлетео из реона Крагујевца ка Београду, где се укључио у борбу са немачким авионима из другог напада који напада око 10 часова. Митровић је у овој борби погинуо а његов пратиоц је оборен и тешко рањен спасао се падобраном.

Другог дана рата шести ловачки пук, који је располагао са свега 22 авиона (7 у 51. групи и 15 у 32. групи), наставио је борбу са нешто више искуства и организованије. Извршена су четири групна полетања и више патролирања, а борбе које су вођене у току преподнева прошле су без људских губитака, а само је оштећен један наш авион. Али око 16 часова, када се појавила већа група Штука са јаком пратњом, полетело је у одбрану 16 ловаца (10 из 32. групе и 6 из 51.) који су у реону Инђије пресрели немачку формацију. У огорченој борби са знатним обостраним губицима, изгубљено је осам наших авиона и погинули су капетан прве класе Михо Клавора, поручник Јоваи Капешић, чиновник четврте класе Бранислав Тодоровић и наредник водник Владимир Горуп.

У току 7. априла пук је извршио око 90 авиополетања што сведочи о још већим напрезању него претходног дана. Поједини пилоти имали су и до седам летова тако да је крајем дана долазило до удеса услед исцрпљености.

Пошто су у току поподнева немачки извиђачи коначно открили летелиште 32. групе, а аеродром Београд је и пре тога стално био мета напада немачких ловаца, цео шести пук пребацио се у току вечери 7. априла на помоћно летелиште код села Велики Раденци у близини Руме. Четрнаест преосталих ловаца (један је поправљен 7. априла) ојачано је 8. априла са 5 Харикена из 105. ескадриле четвртог ловачког пука који су прелетели из Босанског Александровца код Бања Луке. Следећа три дана због лоших временских услова није долазило до сукоба са немачким авионима. Једанаестог априла, када су обновљени напади на Београд, 6. пук о томе уопште није био обавештен због потпуног прекида везе и расула система за јављање. Зато су његови ловци водили борбу са Штукама које су бомбардовале летелиште извиђачке авијације код Руме. Крајем тога дана југословенска Врховна команда наредила је да се напусти земаљска и ваздушна одбрана Београда и поруше мостови. Особље шестог

пука, пошто није било у могућности да услед лошег времена прелети у реон Сарајева, у раним јутарњим часовима 12. априла спалило је све преостале авионе (11 МЕ-109 Е, 5 Харикена и 3 ИК-3), јер је постајала опасност да падну у руке Немаца, чији су тенкови уочи 11/12 заузели Сремску Митровицу и Руму.

Противавионске јединице отвориле су такође снажну ватру када је шестог априла први талас немачких авиона ушао у зону њиховог дејства, и са великим пожртвовањем наставили су да успешно туку густе формације које су у току дана нападале Београд. Ефикасно дејство артиљерије и митраљеза, који су већ у првом нападу успели да оборе неколико немачких бомбардера, нагнало је немачке ловце и авионе за обрушавање да из ниског лета нападају положаје наше противавионске одбране, који су се нажалост већином налазили на отвореном простору, без сигуних заклона за оруђе, послугу и муницију. Због ових напада знатно је смањена ефикасност дејства противавионске одбране, а у току првог дана рата уништени су ПА батерија и митраљески вод на Калемегдану а знатно је оштећена батерија на Бежанијској Коси и неке друге ПА јединице.

И поред жртава, противавионске јединице дејствовале су и у току седмог априла на мање групе немачких бомбардера, а одбрана је обновљена и једанаестог априла. Тога дана издато је наређење за повлачење батерија са леве обале Саве и Дунава, а један део прешао је у састав 6. армије са којом се повлачио ка Ваљеву.

У току борби за одбрану Београда југословенски ловци и ПА одбрана успели су да оборе већи број немачких авиона али о томе не постоје ни немачки ни наши званични подаци. Према расположивој страној и нашој литератури и изјавама учесника и очевидаца, може се закључити да је над Београдом и његовим прилазима оборено преко 40 немачких бомбардера и ловаца, а око 10% враћало се у базе са оштећењима. Имајући у виду малобројност одбране и све њене слабости то представља ипак достојан одговор мрском агресору.[5]

---

5) Militar Wochenblatt od 28. IV 1941, Cirih Tagesblatt april 1941. Artiljerijski glasnik br. 3/1952. god.

ОБИМ РАЗАРАЊА ГРАДА, ЉУДСКЕ И МАТЕРИЈАЛНЕ ЖРТВЕ АПРИЛСКОГ БОМБАРДОБАЊА 1941.

Више од тридесет година дели нас од времена када је Београд, по ко зна који пут у својој историји, преживљавао тешке дане ратних разарања. Бомбардовање Београда, ратне 1941. године, у време када је пламен рата већ био захватио велика пространства, скренуло је пажњу читаве светске јавности због начина на који је изведено. Чињеница да је Београд био проглашен за отворен и небрањен град, да напад нису диктирале потребе ратних операција већ искључиво акт освете, да је напад извршен на препад као и да је био смишљен и срачунат на морално уништење, изазвало је гнушење читаве светске јавности. Овај временски ограничен ваздушни рат нанео је граду велике људске и материјалне губитке. Београд се дуго неће моћи опоравити а последице овог бомбардовања носиће трајно.

Шта је све у Београду уништено током овог бомбардовања и у ком обиму захтева једну детаљну анализу постојеће документације у земљи и у иностранству. Различити подаци који се данас могу наћи у литератури, штампи и другим изворима о страдању Београда и његових становника, доводе у недоумицу, тако да се често чује питање: шта је истина о бомбардовању Београда. Делимично проучени извори не могу да дају потпуни одговор. Нарочито када је у питању број жртава априлског бомбардовања 1941. године.

Вести о овом трагичном догађају први су пренели дописници листова који су се у Београду затекли на дан 6. априла 1941. Београд је тада остављао слику пустоши, са погинулим и рањеним на сваком кораку, са гомилама рушевина и крагерима од бомби по улицама, скверовима, трговима. Није ни чудо што су те прве вести биле поражавајуће.

Овде ће бити речи о жртвама априлског бомбардовања и обиму разарања града на основу података до којих се дошло приликом прикупљања грађе за ову изложбу.

Бомбардовање Београда тешко је погодило на првом месту саме Београђане као и оне који су се ту затекли на дан 6. априла. Изненадни напад нанео је тешке губитке недужном цивилном становништву града. Ко су биле те прве жртве Другог светског рата на тлу Београда и колики је њихов број до данас није потпуно утврђено. Највероватније је да се до тачних података никад неће доћи. Трагајући за нечим што није толико познато

широј јавности отишли смо да обиђемо заједничке гробнице — ровове погинулих који се налазе на Новом гробљу у Београду. Према подацима којима располаже Комунално предузеће за погребне услуге Београда, од априлског бомбардовања 1941. године сахрањено је на Новом гробљу у Београду укупно 2.007 особа. Од тога броја идентификовано је 646 жртава а неидентификовано 1.361. и то: мушких 909, женских 393 и деце 59. На основу званичних докумената: књига регистара умрлих за 1941. годину, сачињени су посебни спискови са именима жртава које су идентификоване. Спискови су рађени приликом реконструкције заједничких гробница — ровова током 1966 и 1973.[1]) Но, жалостан биланс рушилачке ратне стихије која се сручила на Београд са овим није исцрпен. Испод рушевина које нису могле бити раскрчене остао је непознат број погинулих. Њихов број се данас само наслућује.

Нешто више о овом бомбардовању а посебно о жртвама сазнајемо на основу једног документа: званичног извештаја о бомбардовању Београда који потиче са непријатељске стране.[2]) То је поверљиви извештај пуковника Тусена, немачког војног аташеа при Немачком посланству у Београду и самозваног команданта Београда након уласка Немаца у град. Извештај је упућен 16. априла 1941. године Команди копнене војске у Берлину. Садржи лична запажања овог војног немачког стручњака који се за време напада налазио у згради Немачког посланства у Београду, у Крунској улици (данас Пролетерских бригада), која је била погођена разорном бомбом. Обзиром на положај који је Тусен заузимао и на обавештеност коју је поседовао, треба му придати пун значај.[3])

Несумњиво потпуно обавештен о Хитлеровом наређењу изнетом у Директиви бр. 25 „да се Београд разори", Тусен већ на почетку свог извештаја истиче праву намену бомбардовања: да „ваздушни напад на Београд није био толико везан за војне операције, колико је управо имао циљ да паралише главни град земље као седиште централних власти" и „... да становништво стави под најјачи морални притисак". Истичући да је изненађење било један од битних момената напада што је допринело „успеху напада" Тусен у извештају наводи „... Људи су делом још спавали, а сељаци су се баш возили са периферије у центар града, на пијаце." И закључује „Отуда је почетак напада био особито са пуно губитака, а морални утисак снажан".

---

1) Спискови се чувају у архиви Комуналног предузећа за погребне услуге Београда под бр. 2353/73.

---

2) Оригинал овог извештаја чува се у микротеци Војноисторијског института у Београду.

---

3) Rudolf Toussaint, поверљива личност Немачког рајха заузимао је положај војног аташеа до 12. априла 194.

За нас су посебно интересентни подаци које Тусен у свом извештају наводи о броју жртава: „... Број мртвих према подацима градске управе износи 4.000, од тога половина затрпана". Овај податак дат је у време када су радови на рашчишћавању рушевина и откопавању погинулих били у току, те се број жртава није могао знати.[4]) Врло је вероватно да је тадашња градска управа (реч је о Техничкој дирекцији Општине града Београда која је вршила ове радове, пр.а.) дала ову орјентациону цифру имајући у виду искуства са терена. У прилог овој предпоставци иду и сачувани извештаји реонских техничких екипа које су радиле директно на овим пословима. Из ових извештаја сазнајемо да је, у време када је Тусен послао свој извештај тј. 16. маја, укупно било откопано и сахрањено 1882 погинула.[5]) Из ових извештаја сазнајемо да је на више места у граду рад на откопавању погинулих морао бити обустављен и то у случајевима када су наслаге рушевина онемогућавале рад екипа те је приступано минирању. Тако из извештаја Техничке екипе XI реона која је радила на терену у центру града читамо „... Постоји вероватноћа, да под рушевинама у Основној Палилулској школи има још лешева или делова од истих (по задаху који се осећа) али да се откопавање не може извршити пошто је зграда тако руинирана да се може порушити на људе који врше ископавање и тако угрозити њихове животе..."[8]) затим даље у извештају од 24. априла 1941. стоји: „... Кућа бр. 2 у Милована Миловановића је порушена минирањем и лешеви се не могу откопати" или даље: „... На Престолонаследниковом тргу бр. 22 (данас Теразије) рад српских заробљеника под командом немачких војника обустављен. Улаз у те просторије затворен је, а на горњем спрату налазе се велике наслаге грађевинског материјала".[7]) 12 маја старешина другог реонске техничке службе извештава Техничку дирекцију да су морали бити обустављени радови на откопавању лешева у Приморској ул. бр. 10 због несигурности која прети радницима, као и о обустави даљег рада у ул. Вој. Добрњца 14, због великих наслага од порушених зграда.[8]) Оваквих и сличних упозорења о обустави рада на откопавању лешева има више. Готово увек у оним случајевима где су наслаге рушевина онемогућавале рад екипа и где је приступано минирању.

Како је дошло до овако великог броја затрпаних и до великог броја жртава током немачког бомбардовања налазимо објашњење у посебном делу Тусеновог извештаја у коме он образлаже дејство бачених бомби. Тако из извештаја сазнајемо да је Београд бомбардован малим запаљивим бомбама, разорним бомбама лаког и средњег калибра и падобранским минама. Анализирајући дејство ових бомби бачених у ваздушном нападу на Београд, које је мора се признати било поражавајуће, Тусен

---

4) Одмах по уласку Немаца приступљено је радовима на рашчишћавању

6,7,8) ЈАБ, ОГБ, Техн. дир. — извештаји бр. 49, 142, и од 17. V 44 копија

истиче да је томе било неколико разлога: пре свега стари начин градње кућа, неуклањање старудије са таванских просторија (што је доводило до лаке запаљивости) и затајивање службе за гашење пожара и службе пасивне заштите. Објашњавајући дејство појединих врста бомби он истиче да је дејство разорних бомби, услед старог система градње, било уништавајуће како по зграде тако и по становнике „... кућа се већином стропоштава у себи самој и нагомилава се као џиновска гомила крша преко подрумских просторија у којима се гуше становници који су ту потражили заштиту. „Чак и дејство малих запаљивих бомби" које иначе имају незнатну пробојну моћ и пробијају највише кровове покривене црепом" било је у Београду „непосредно" и „врло јако". Нарочито су снажно разорно дејство имале бомбе средњег калибра које су доспевале „до у подрумске просторије". У свом извештају Тусен даље истиче страховито експлозивно дејство падобранских мина које „доводи и веће куће до потпуног рушења. Од јачине дејства суседне куће устед ваздушног притиска пуцају тако да се морају порушити".

Током бомбардовања велики број грађана нашао је смрт у јавним склоништима изграђеним непосредно пред рат. Била су то обична рововска склоништа покривена земљом и могла су служити само као заклон. Склоништа су била посебна мета немачких бомбардера који су их, обавештени тачно где се налазе, уништили. Тако су погођена јавна склоништа у Карађорђевом парку, у Студентском парку код Вуковог споменика, код Правног факултета, у Крунској улици и у порти Вазнесенске и цркве Александра Невског у Душановој улици. За сада располажемо подацима да је само у склоништу у порти цркве Александра Невског нашло смрт 70 лица.[9]

Услед опште пометње изазване изненадним нападом Београд су још првог дана бомбардовања напустиле велике масе грађана наводно око 200.000. Државни и војни парат био је потпуно поремећен. У самом Београду било је мало војних јединица пошто је Врховна команда и државна управа била у повлачењу, Служба пасивне заштите потпуно је отказала. Једино су болнице биле пуне рањених. Остављен сам себи Београд је тих дана преживљавао сву трагедију једног изгубљеног рата.

Свима који су га тих дана видели Београд је остављао слику пустоши. Град је био тешко разорен. Бомбардовањем је била захваћена читава градска територија, само што је због густине насељености више страдао центар на који је и бачена велика количина експлозива. Преко своје обавештајне мреже непријатељ је располагао тачним обавештењима о свим важнијим објектима у граду која је са прецизним погодцима уништио.

Велики број станбених четврти је разрушен: У центру града страдао је тешко крај од улице Васе Чарапића према Дунаву. Поједине од тих улица после бомбардовања биле су формално затрпане рушевинама. Такав је случај био са улицама: Цара

---

9) ЈАБ, ОГБ, Техн. дир. бр. 126.

Уроша, Страхињића Бана, Дубровачком, Банатском, Душановом. Од улица у центру града посебно је тешко страдао ужи центар и улице: Престолонаследников трг (данас Теразије), Краља Милана (данас Маршала Тита), Кнеза Милоша, Немањина, затим улице око Железничке станице, око Славије, Аутокоманде, Вуковог споменика. Од бомбардовања нису била поштеђена ни станбена насеља. Палилула, Аутокоманда, Бањица, Топчидер, Раковица, Сењак. Велики део експлозива пао је на улице, сквер̣ове, тргове. Са великим кратерима од бомби и гомилама рушевина од погођених зграда главни београдски тргови нису могли да се препознају. Тешко оштећена водоводна и канализациона мрежа, уништене електричне инсталације, паралисан саобраћај, град без основних животних намирница, остављен сам себи тешко је преживљавао те прве дане рата.

Мере које су предузеле окупаторске власти након уласка у разорен град нису биле ни из далека довољне да би се живот у граду нормализовао. На захтев окупационих власти извршена је у току месеца маја попис порушених и оштећених зграда. Према извештају Техничке дирекције Општине града Београда на основу средњих података овог пописа у Београду је регистровано:

1) порушених зграда од бомбардовања	714
2) теже оштећених (делимично порушених)	1888
3) лакше оштећених	6615
4) лакше оштећених станова	22831
5) неоштећених зграда	12401
Укупан број регистрованих зграда	19641
Укупан број оштећених зграда	9365

што износи скоро 50% целокупног станбеног фонда.[10])

За време бомбардовања оштећена је водоводна улична мрежа на 360 места. Услед оштећења главног довода град је првих дана након бомбардовања био без воде. Оправка водоводне мреже трајала је од 13. априла до 30. јуна. Грађанство се у почетку снабдевало водом са јавних чесама које су привремено подигнуте.

Услед разарања и оштећења канализационе мреже по граду су били подигнути јавни нужници који су били у употреби до конца месеца маја т.ј. док радови на оправци канализационе мреже нису оспособили за употребу градске канале.

Разарањем мостова на Сави и Дунаву железнички и речни саобраћај био је дуже времена прекинут, а аутомобилски саобраћај одвијао се тешком муком преко малобројних скела а потом преко понтонског моста кога су Немци подигли.[11]

---

10) ЈАБ, ОГБ, Т.Д., бр. 3388

---

11) Мр. М. Кресо, Њемачка окупациона управа у Београду 1941—1944, магистарски рад, Београд, 1970, стр. 23.

Железнички мост преко Саве оправљен је и пуштен у саобраћај 30. маја 1941. Друмски мост према Земуну постављен је у јесен 1941, а панчевачки мост преко Дунава оправљен је тек октобра 1942. године.[12]

Из извештаја појединих општинских служби сазнајемо колике су штете од бомбардовања нанете комуналним зградама и објектима.

Тако из извештаја Дирекције трамваја и осветљења сазнајемо да је од бомбардовања уништено 76 трамвајских кола и приколица одукупно 104 колико је Дирекција имала. Такође је бомбардовањем уништено 48 од укупно 87 градских аутобуса а оштећено 16. Уништено је 59.528 мет. трамвајске пруге од укупно 80.000 м. електричне трам. мреже. Од електричних постројења уништено је 15 трафо-кабина.

Да би колико-толико утврдила чињенично стање Општина је по наредби Управника града а одлуком председника општине извршила попис становника 18. маја 1941. године. Из извештаја који је на основу овог пописа послат Фелдкомандатури 599 иаводимо следеће податке:

„Општина је сместила 1.246 породица са 4.279 лица по другим становима. Код рођака и пријатеља сместило се око 7.000 породица са око 25.000 лица. Није се вратило у Београд око 100,000 лица (цивилних и војних). Цифре су дате апроксимативно."[13] Према овом извештају види се да је 8.246 породица са око 30.000 лица остало без крова над главом. Ако се овоме дода и цифра од 100.000 оних који се нису вратили у град постаје нам јасно што окупаторске власти нису могле прикупити никакве прецизније податке о личном и материјалном оштећењу грађана.

На основу сачуваних извештаја техничких екипа које су радиле на рашчишћавању града од рушевина сазнајемо о обиму рушења, порушеним и оштећеним објектима и радовима на њиховом оспособљавању. Овде ћемо навести само познатије јавне објекте и зграде.

Погођени објекти у Београду током немачких бомбардовања 1941. године.

А. **Војни објекти**

— Главни ђенералштаб, М. Великог бр. 9, зграда оштећена
— Министарство војске и морнарице, угао Немањине и М. Великог, зграда порушена.
— Војна академија, М. Великог 13, зграда порушена
— Главна војна болница, Пастерова бр. 2, зграда оштећена

12) Мр. М. Кресо, Њемачка опупациона управа у Београду 1941—1944, магистарски рад, Београд, 1970, стр. 23.

13) Историјски архив Београда, Општина града Београда, Управно одељење, бр. 754/41.

— Команда жандармерије, ул. Св. Саве 14, оштећена
— Гардијске касарне у Топчидеру, оштећене
— Касарне у Калемегданској тврђави, оштећене
— Аеродром Београд — пристанишна станична зграда, оштећена
— Војни музеј на Калемегдану, оштећен
— Војни завод у Доњем граду, оштећен

Б. **Јавни објекти и значајне зграде**

— Главна железничка станица, тешко оштећена
— Железничка станица Дунав, оштећена
— Радио станица Београд, оштећена
— Електрична централа, оштећена
— Главна пошта, телеграф и телефон, Косовска 74, оштећеда
— Пошта Београд 2, Штросмајерова ул. 2, тешко оштећена
— Министарство унутрашњих послова, угао М. Великог и Немањине, зграда оштећена
— Државни савет, М. Великог 18, зграда оштећена
— Народна скупштина, зграда оштећена
— Стари двор, Кр. Милана ул., тешко оштећен
— Двор на Дедињу, зграда оштећена
— Министарство саобраћаја, зграда оштећена
— Министарство грађевина, М. Великог, зграда оштећена
— Белгијско посланство, Крунска 16 и 18 (данас Пролетерских бригада) зграда изгорела
— Немачко посланство, Крунска 33, (данас Пролетерских бригада) зграда оштећена
— Привилегована аграрна банка, Дечанска бр. 4, погођена запаљивом бомбом, тешко оштећена
— Зграда друштва „Путник", Бријанова 1, (данас Драгослава Јовановића) тешко оштећена
— Управа града Београда, зграда на Обилићевом венцу 6 и Краљев трг бр. 16, оштећене
— Зграда Црвеног крста, Симина ул., оштећена
— Зграда „Политике", Поенкареова 31, оштећена
— Дирекција трамваја и осветлења, Кн. Љубице 41, оштећена
— Техничка дирекција, Браће Југовића 1, порушена, и Драшковићева 6, (данас Сремска), оштећена
— Дирекција за социјално и здравствено старање, Кн. Персиде 57, оштећена
— Кланица на Дунаву, оштећена
— Статистички отсек Општине града Београда, Кр. Марије 64, (данас 27 март) порушена
— Градска поликлиника, Кн. Персиде 57, (данас Пролетерских бригада) оштећена
— Општинска амбуланта, Бранкова 7, оштећена
— Општинска зграда у Чика Љубиној бр. 21, оштећена

— Зграда Среског суда у Кр. Александра бр. 5, (данас Булевар Револуције' оштећена
— Зграде I, IV, V и VI кварта, оштећене
— Дом „Св. Саве", Душанова 13, оштећен
— Зграда Академске трпезе, Гарашанинова 18, (данас Светозара Марковића) порушена
— Хотел „Македонија", у ул. Васиној, порушен
— Хотел „Москва", оштећен
— Гостионица „Коларац", порушена
— Хотел „Петроград", код железничке станице тешко оштећен
— Извозна банка, Престолонаследников трг бр. 5, (данас Теразије) тешко оштећена
— Хипотекарна банка, Кн. Спомених 9, (данас зграда Народног музеја) оштећена
— Класна лутрија, Васина 20, оштећена
— Ресторан „Гајгер", Кн. Споменик, (данас Трг Републике) порушен
— Београдска берза, Узун Миркова, оштећена
— Синагога, Цара Уроша 20, порушена

B. **Научне, културне и просветне установе**

— **Универзитетске зграде:**

— Капетан Мишино здање, оштећено
— Медицински факултет: Хемијски, Ботанички и Физиолошки институт, тешко оштећени, а Физиолошко-хистолошки институт потпуно разорен
— Ветеринарски факултет: Институт за паразитологију, Патолошко-физиолошки, Хистолошки институт и Хируршка клиника, тешко оштећени
— Технички факултет: обе зграде, грађевински и машински музеј и библиотека, оштећени
— Нова зграда Правног факултета, оштећена
— Метеоролошка опсерваторија, Бул. Ослобођења 12, оштећена
— Ботаничка башта и завод, Таковска 43, оштећена

— **Културне установе:**

— Народна библиотека, Косанчићев Венац 11, зграда изгорела
— Народно позориште, изгорео део зграде
— Културни општински дом са Градском библиотеком и Градским музејом, Кн. Љубице 1, (данас Змај Јовина) оштећени
— зграда Удружења ликовних уметника, Јевремова 19, оштећена

апотеке:

— Апотека Светислава Трајковића, Кн. Споменик 3, (данас Трг Републике) порушена
— Апотека Викторовић, Престол. трг. 22, данас Теразије) зграда тешко оштећена
— Апотека Кушаковић, Кн. Споменик, данас Трг Републике) разрушена

Г) **Београдски тргови** некадаа понос главног града представљали су праву пустош

— Теразије, оштећен трг, порушене и оштећене околне зграде, искидани електрични водови, оштећена водоводна и канализациона мрежа
— Кнежев споменик, (данас Трг Републике), разрован предњи део Трга и разрушени комплекси зграда где се данас налази Дом штампе и парк пред Домом ЈНА, погођена зграда Народног позоришта, оштећене зграде које уквирују трг
— Славија, оштећен трг, изгорела возила, оштећена трамвајска пруга, погођене околне зграде
— Железничка станица, погођен трг и парк испред станице, околне зграде, електрични водови, водоводна и канализациона мрежа

Такође су од бомбардовања оштећени и скверови Мостар и Аутокоманда.

Д) **Стамбена насеља**

Поред центра града који је претрпео тешка оштећења бомбардовањем су тешко погођена и насеља Дорћол, Душановац, Раковица, Сењак, Вождовац, Палилула, крај око Вуковог споменика, Црвеног крста.

Анђелија Драгојловић

РЕНЕ СИМОНЕН

КАКО САМ ВИДЕО БЕОГРАД

Ноћ је претећа и тамна. То је прва коју проводим у Београду после тринаест дана. 6-ог изјутра док су бомбе падале напустио сам град. Поново сам се вратио у њега вечерас 18-ог априла. Каквим чудом сам пронашао моју кућу? Она се налазила на српској обали Саве, близу земунског моста, који је сурван и раскидан на три дела. Она је нетакнута усред крша изгорелих зграда, али она је, чини се, ипак без живота са разваљеним вратима и поломљеним стаклима.

После бескрајног чекања прешао сам Саву код Земуна на једној крцатој скели. Грађанска лица која су прегледала моја документа носила су око рукава траку са хрватском тробојком; у Сарајеву, одакле сам се враћао, над траком стрчало је У од речи Усташа. Овде, као и тамо обављали су своју дужност ревносно и стрељали би вас без двоумљења.

— Борили смо се цео сат, рече ми један хрватски војник, сељак неуглађеног лица. Потом смо се предали. Није било мртвих, или готово да није било .... али били смо гладни.

Сада ослушкујем ноћну тишину, тишину Београда. Већ од седам сати са полициским часом уствари почела јен оћ. Сан није долазио на очи. Одједанпут јак тресак, потмуо и далек; то је нераспрснута бомба која сада прасну у Вождовачком кварту. Одмах затим, разлегоше се пуцњи. Мој амерички колега Паркер, са којим спавам у једној соби, разуверава ме.

— То нека патрола пуца на неку светиљку или неког залуталог пса. Сви власници паса или мачака обавезни су да их униште у року од двадесет четири часа.

Чекам да сване.

РАЊНИ БЕОГРАД

На десној обали Саве по три километра дуге колоне бедних враћају се у Београд, савијајући се под теретом свежњева ствари прикачених за њихове торбе. То се Срби враћају кућама. Они који су отишли готово неодевени, навукли су, што је очигледно негде узету старудију. Много је похарана Југославија за време паничног бегства. Чудна се дуга поворка креће као

литија. Необични исељеници. Један старац прекрио главу сићушном колевком окићеном плавим пантљикама, једна мала девојчица пригрлила уза се ишараног Светог Николу.

— 150.000 Срба је избегло из Београда. Већ се вратило 100.000. Други су на друмовима, каже Паркер.

Београд није само поднео људска рањавања. Рат је смртно погодио оно што је представљало понос главног града. Кнез Михајлова, улица позоришта где је омладина волела да шврља, сада је гробље зграда, поломљених дућана, где даске посвуда даске препокривају разваљене излоге, а зјапеће рупе попуњене су до изнад врха. Рушевине још скривају цветне леје на Теразијама, умртвљено поље изненадно створеним јамама, куће без зидова, овде онде нагореле рушевине, неки разваљен намештај, неки искривљени кревет стоји обешен на поцрнелој греди. Краљевски двор је срушен, у исто време кад и монархија Карађорђевића. Цело једно крило је разорено те се је висока бела купола сручила, безоблична, на рушевине. Кварт у коме су се налазила министарства више не постоји, а оно што није било разорено, изгорело је међу зидинама. Изгорело је и Министарство унутрашњих послова. Жељезничка станица је била нападнута обрушавајућим се штукама. Испред рушевина, једна неексплодирана бомба од 1.000 килограма упечатљиво делује својом црном гвожђуријом, и подсећа на неко чудно дућанче. На раскрсници на Славији није остала ни једна кућа, само брдашца камења, црепа и земље као после неког земљотреса. Један отвор од 30 метара крвари у Карађорђевом парку: једна бомба је пала на склониште. Али у Београду све је рушевина за онога који је познавао раније Београд: рушевине су улице које воде ка Дунаву, у рушевинама је сиротињски и јеврејски кварт, рушевина је касарна краљеве гарде.

— Из даљине, не изгледа сувише разорено, говорио ми је Паркер; али из даљине се често види погрешно.

Ватра са небеса поштедела је само једну зграду. Албанија, последња реч југословенске архитектуре, здање од 13 спратова у центру града, понос београђана, и дворац Принца Павла, бившег регента Југославије.

Делови моторизованих јединица крећу се тамо-амо улицама. Грађани преносе воду бокалима, јер у бомбардованој вароши није могла бити поново уведена вода, као ни електрично осветљење. Њу узимају из вагона цистерни. Вода за пиће је забрањена Јевејима док аријевци не буду услужени. Исто тако после проласка оних који нису Јевреји. Чујем да говоре полугласно о бојазни од тифуса. Заробљеници пролазе, један заробљеник кога препознах, позва ме у пролазу. Пружио сам му цигарету. Запиткујем га. Нити кога тужи за злу судбину, нити се жали. Побеђени су достојанствени у њиховој несрећи.

То није више рат већ сутрашњица после пораза. Управо када сам приспео на Теразије, немачки су авиони надлетали трг на малој висини изнад самих кровова. Једно дете од десет година које је ишло испред мене бацило се уза зид дрхтећи целим телом као неки лист. Грађани обележени жутом траком,

као и ухапшеници погрбљени радили су на рашчишћавању трга. „Жуте траке" означавале су Јевреје.

— Погледајте тамо, доктор С . . међу српским ухапшеницима, дошаптава ми Паркер.

— Хирург С . . . ?

— Сви Јевреји су у року од пет дана били пописани и разврстани у радне групе и С . . . је био као и други принудно узет. Претражују лешеве који су још затрпани под рушевинама.

УЖАСНО БУЂЕЊЕ БЕОГРАДА

Довољно је да само затворим очи да бих поново угледао, као што сам видео пре тринаест дана раније у Кнез Михајловој, задимљену салу једног једноставног београдског ресторан где сам обедовао — а недалеко од места где сада хирург С . . . нагнут над мртвима — у друштву официра, професора, уметника и мојих колега новинара. Као да се Југославија није налазила на прагу рата, „Смедерево" је потопљено са целом посадом, а Димитријевић, један командант војне авијације одушевљавао се државним ударом од 27 марта и са вером у судбину своје земље.

— Можемо се бранити на свим границама у исто време, викао је. Ми ћемо држати планински положај од бугарске границе до врхова Лике, пролазећи преко Јужне Србије, Црне Горе и Босне. За осам дана Албанија ће бити почишћена, обезбедићемо наше одступнице. Једном спојени са Грцима, држаћемо се шест месеци.

Девет дана доцније . . .

Ах! тај сан од 6 априла. Отварам очи, глава ми је тешка, искачем из свог кревета. Седам часова. Пре једног сата требао сам отићи за Банат да посетим мањине које живе на граници. Сунце је већ високо одскочило. Уши ми зује. Шта се догађа?

Отварам прозор. Сирене завијају. Сирене? Њихова бука се смањује. Сада сиве трупине облеђу а повећано њихово зујање мотора разлива се по осунченом хоризонту Саве и Дунава. Авиони немачки, авиони југословенски? Желео бих да се још заваравам. Једна експлозија ме прикова у месту. На сто метара од мене, на самом почетку моста за Земун, једна ниска кућа нестала је у облаку дима. Друга бомба отвори нови вулкан прашине и пламена. Стакла мога прозора распрскавају се иза мене. То је рат.

— Брзо, у подрум, викао је Паркер, мој сусед са спрата.

— Дозволите ми бар да се обучем.

Док сам завршавао на брзину са навлачењем моје обуће, трећа експлозија ме задржа повијеног. Како је само висока кућа од шест спратова, Степенице су прекривене разбијеним стаклима, зидови одзвањају од разуларености ватре са небеса. Ето нас најзад у подруму, подруму закрченом сандуцима. Сплет сенки у нејасној светлости, особе које се нису никад виделе, стојећи, седећи, клечећи, јадиковали су, плакали су и мо-

лили се Богу. Једна жена, која је рањена парчадима стакла, стењала је слабим гласом. Једино „Hausmeister" шеф зграде и његова жена су хладнокрвни. Одлазим на улицу: једна кућа гори. Једна млада девојка запомаже на буку једног пролазећег аутомобила, који пролази јер јој се учинило да чује бомбардере. Још један тресах . . .

— Треба се придружити влади да би били у средишту новости, рече Паркер флегматично.

Он је као и увек миран. Напољу, сунце се пробија кроз прашину и дим који прекривају небо. Земунски мост још није такнут; али обала Саве са својим разореним кућама, ствара већ привиђења. Жене бацају са једног прозора једно преко другог сиромашну одећу, душеке, чак и посуђе. Подаље, један коњ распорена стомака помера с муком своје задње ноге.

Налазимо се на кошмарном путу сакупљени нас пет у једном таксију, Паркер, два грчка новинара, дописник агенције Хавас и ја. Сат доцније са једне заравни брда Авала, светог брега Србије, гледамо Београд још једнапут: варош је у пламену и пламенови покривају видик.

ВОЈИН ЂУРАШИНОВИЋ—КОСТЈА

ЗАЖАРЕНО НЕБО

Када је поручник Милан синоћ пустио неке резервисте, Београђане, да преспавају код кућа рекао им је да јутрос до осам сати морају доћи. Ми смо по обичају устали пре шест сати, па како је до покрета било још доста времена, неки Васа резервиста, доброћудан човек, позвао ме да одемо до оближњег бифеа на ракију.

— Слабо ја пијем, Васо, али ћу ти правити друштво — не могох одбити, па пођосмо.

Васа наручи два чокања. Тек што отписмо по гутљај, кад напољу зазујаше авиони, а мало затим проломи се неколико јачих детонација. Васа ослушну па рече:

— Ови вежбају — мислио је на ваздухопловце, јер је војни аеродром био одмах преко Саве у Земуну.

— Изгледа — одговорих равнодушно.

Таман Васа заусти да још нешто каже, кад одједном злослутно запишташе сирене, надјачавајући буку авионских мотора. Истовремено, негде у близини, као да удари гром. Васа скочи са столице.

— Рат ... бомбардовање! — повика стравичним гласом.

Кроз кичму ми прође струја и задрхтах од узбуђења. Истрчасмо напоље не плативши ни ракију и појурисмо према школи. И даље се чула бука авиона мада их још нигде нисмо видели. Васа изненада скрену у једну башту а ја за њим. Гледајући плаво небо кроз још неолистане гране, одакле из баште, угледах ескадриле авиона како лете према Топчидеру. Од њихових трупина откидали су се комади падајући на ниже, а одмах сам знао да су то бомбе. У то сам се уверио већ следећег часа кад негдеоко гардиских касарни у Топчидеру наста грмљавина. Кружили су и даље над Топчидером а испред њих се с времена на време проламале учестале детонације. Одједном начинише круг и пођоше према нама. Страховао сам да ће исто тако и овде сручити бомбе. Али они прођоше па мало затим нестадоше у огромном јату доле изнад града где се чини да их има на хиљаде. Кад сам их неколико видео ужасно саум сам се и нисам могао да не гледам шта раде. Извијају се као стрвинари кад се над лешином отимају око већег комада плена. Одоздо из града ужасно грми, урличе и тутњи, а испод авиона дижу се силни стубови дима и прашине.

Тако је то трајало док су авиони тукли ваљда читавих пола сата, а онда се одједном, као да их ветар одува, изгубише према Панчеву. Ми смо одозго са висине све то лепо видели.

— Брже у школу! — трже ме Васа из размишљања.

Само што утрчасмо у школско двориште, кад поручник Милан нареди да одмах идемо у Аутокоманду, где смо из једне гараже имали да узмемо митраљеске реденике и муницију, што смо иначе тога јутра при поласку требали да натоваримо. Шофер, неки луди Супанић, возио је вратоломном брзином при чему се камион кривио час на једну час да другу страну. Таман стигосмо код БСК-овог игралишта кад поново долетеше „Штуке", а ми поскакасмо из камиона и растурисмо се окло.

Лежећи у заклону гледао сам како одоздо из вароши бежи огромна маса света. Паде ми у очи како су неки обучени онако како су и спавали, јер је била недеља па је свет наравно, дуже спавао.

Како само избезумљено гледају а сви су задихани од помамне јурњаве.

Као да неповратно одлазе из града свашта вуку са собом.

Ћебад, јоргане и незграпне јастуке, неко носи хлеб под мишком, а жене корпе са оним што су купиле на пијаци. Један дечак носи кавез са птицом.

Кад се авиони приближе настане права паника, а свак се понаша како мисли да је најбоље. Једни одмах лежу где се затекну, други унезверено гледају у небо па тек онда јуре као сулуди.

„Лези, не мрдај" чују се повици, док деца плачу а жене вриште па то ствара још већу пометњу.

Видео сам човека како носи двоје мале деце. Мајка је сигурно поранила на пијацу, где ју је све ово затекло и ко зна где је сада.

Шта бих још све видео не знам али авиони одоше те ми поскакасмо у камион и одјурисмо у Аутокоманду. Таман смо стигли и почели да товаримо, кад поново забрујаше авиони. Истрчасмо напоље изнад круга Аутокоманде угледах неколико „штука" како лете у круг једна за другом. Одједном, једна од њих стрмоглаво се обори на ниже, тачно изнад наших глава. Од страха прилепих се уза зид гараже. „Штука" је још увек јгрила и како се нагло примицала тако је бивала све већа. Право чудовиште. Одједном, кад сам мислио да је оборена и кад је већ била сасвим ниско из њеног трупа излете огромна бомба а истог часа „штука" се наглим трзајем изви и полете навише. Од страха зажмурих и још више се прилепих уза зид као да ће ме то спасти, а одмах затим проломи се страшан тресак са леве стране. Кроз ваздух је нешто зујало, а од прашине и дима ништа се није видело.

Док сам се спремао да некуда одатле умакнем угледах другу „штуку" како се из овог њиховог круга одозго окомила наниже. Чинило ми се да спаса нема. Јурила је фантастичном брзином и добро сам чуо како урличе неком страшном сиреном. Није се

имало времена никуда бежати, јер је то могло бити скоро опасније. Као и она прва тако се и ова друга страховито повећавала како је силазила на ниже, а кад дође од прилике на исто отстојање као и она предходна и она испусти бомбу па се затим проломи грмљавина. Земља задрхта и просто сам осетио како поскочи. Уши су чудно звониле, а дим и прашина штипали су за нос — љуто и опоро.

Страхујући од следеће „штуке" механички појурисмо иза угла, кад тамо — ужас!.

Међу рушевинама угледасмо како леже мртви војници. Истовремено из оне прашине истрча војник крваве главе.

— Ко има завој, дајте ми завој! дајте ми завој! — викао је, држећи са крвавим рукама за главу.

Мало затим груну још једна детонација. Ваљда су изручили све бомбе: авиони се одједном изгубише. Искористисмо тај прекид, па потоварисмо остатак опреме и са олакшањем одјурисмо пут Дедиња а право је чудо како нам камион у читавој тој гужви није погођен или оштећен.

Чудно, али ми смо на Дедињу тога дана били у изузетно повољном положају, јер овде скоро уопште нису бомбардовали, мада су нас скоро читавог дана, у једнаким временским размацима, непрекидно надлетали. Тако је око три сата долетео опет један огроман талас, а то је био ко зна који по реду. Бомбардовали су тако жестоко као да су тек почели. Колико год смо могли пратили смо сваки покрет авиона, а највише у страху да не дођу и овамо.

— Падобранци, бацају падобранце — изненада је почео неко да виче.

Кружећи очима по небу угледасмо тамо, недалеко над Београдом, од прилике у правцу Душановца, како се њише велика печурка белог падобрана.

— Дај пушке. Изнесите тешки митраљез да их тучемо! — наређивао је поручник Милан.

Уствари, засад се видео само један падобранац па смо га пажљиво пратили. Брзо се спустио и био је далеко за гађање, а затим онде где је сишао одједном се диже огроман левак црног дима. Земља чак овде код нас задрхта, а прозори на школи чудно зацврчаше.

— Ух, ух — разочарано узвикну поручник Милан — све ће разорити јер то су тешке бомбе.

— А зашто их бацају са падобранима — упита неко.

— Да се не зарије дубоко у земљу, јер су тешке сигурно 1.000 килограма, па је тако разорно дејство веће — зналачки објасни поручник.

Тако су се налети смањивали, а тиме је и дан споро пролазио. Пред заласак сунца када авиона није било, нас неколицина изађосмо на терасу школе одакле се Београд нарочито лепо видео. Сивосмеђа прашина притискивала је град кроз који су се пробијали овде и онде већи и мањи пожари и стубови цр-

ног дима. Чинило се да су засуте срушеним вишеспратницама и све претворено у безобличну гомилу. Како је тешко гледати сада познати град у коме сам живео, како се сада дими разорен. Помислих да су сигурно сви градови куда су Немци прошли тако порушени и спаљени, кад су од Београда ово починили сам за један дан.

Размишљајући раније о рату увек ми се по глави мотао замишљени фронт, ровови, земунице, стрељачки стројеви, распрскавање граната са левкастим разбацивањем земље и челика од којих изгинули војници леже у блату и уопште тако нешто, а ово што сам тога дана видео није личило на рат већ на некакво језовито незамисљиво разбојништво.

Најзад, пао је и мрак. Из града су пристизали резервисти, који су још јутрос требали да дођу, али их је бомбардовање спречило. Један омален, црн, сувоњав, мислим да се звао Перић, сав утучен причао је о страшном призору у Карађорђевој улици. Тамо је још раније било ископано склониште, обичан ров покривен гредама а преко њих набацана земља која је извађена из рова. Сећам се како је то склониште у парку личило на мањи брежуљак, а није било баш тако ни мало, јер је у њега могло да стане око стотину људи.

Кад су долетели први авиони, спасавао се како је ко знао и умео, па је свет из најближе околине појурио и зачас су напунили склониште да се тешко и дисало. Многи су знали да склониште није баш тако сигурно, али су рачунали да је боље и то него остати у кући где их може побити и разорена конструкција зграде. Међутим, кад несрећа дође, она иде једна за другом, па се тако и у ово склониште сручила бомба од неколико стотина килограма. Својом тежином као од шале просвирала је земљу и греде, сишла међу људе и експлодирала.

После тога где је било склониште зјапила је огромна рупа као вулкански кратер, оближња стабла извађена из корена, а све заливено људском крвљу. По парку искомадани људски лешеви, жене и деца. Негде се види рука, негде труп, по неки комад одбачен на дрво па виси преко гране, а између тога исцепани комади одеће.

Сви који су дошли из града причају о страхотама. По улицама лешеви људи, мртви коњи запрегнути у млекаџиске чезе. Излози по радњама поразбијани, а роба — разбацана по тротоарима. На коловозима шикља вода из разореног водовода, смрад се шири из канализације, висе искидане жице телефонских каблова, срушене куће закрчиле пролазе и, просто невероватно, да се тако, и толико, може разорити за један дан.

Кад је пала ноћ и кад смо се припремили за покрет изађосмо преко Бањице на Авалски пут; иза нас је остао Београд без гласа, без живота, без уобичајене градске вреве. Док смо одмицали, често сам се окретао не би ли као некада угледао мноштво сијалица како по граду жмиркају и трепере, као да се пале и гасе.

Све је било узалуд, јер се у Београду те вечери није упалила ниједна сијалица.

Али град је ипак био осветљен!

Док смо замицали иза Авале над срушеним градом — видело се зажарено небо...

ВУКАШИН МИЋУНОВИЋ

БОМБАРДОВАЊЕ БЕОГРАДА 6. АПРИЛА 1941. ГОДИНЕ

„... Сирене су завијале жалосним и помамним јауком. Подрхтавало је из њих оно једнолично „бјежиии", као да је рука која је притиснула невидљиво дугме свој страх пренијела на све остале, на цио свијет. Са њеним лелеком згрушало се зврјање авионских мотора, који су већ шпартали по хоризонту у неком помамном лету. И писак кривовартних „штука" које су се чуле све јаче, све чешће, — непрекидно. Цвиљење трамваја на шинама изгубило се одједном, као по строгој војничкој команди. Безглава јурњава аутомобила, којих је било све мање. Страх, запомагање, кукњава. Све је то било у ваздуху који се тиме пунио, постајао препуњен и постао освојен.

— „Бјежии" — завијало је оно једнолично, сиренско, од чега је човјека хватала језа. То завијање је било све гушће. Улице су се празниле.

Само би понеки пролазник погледао начас горе. Одмах би савио главу, натукао капу, закопчао капут или прихватио рукама — па, по заповјести сирене, потрчао. Људи су бјежали као да им је неко казао да је сигурност у томе да не буду ту где су затечени. Уосталом у Београду који је влада дан прије тога прогласила отвореним градом, то је било једини излаз.

— Лези! — заповједио је неко љутитим гласом.

Нас двојица смо чучнули око стуба за огласе на широком тротоару испред Техничког факултета. Рифат је стајао мирно гледајући у небо.

Протресло се све унаоколо. Скоро истовремено са оглашавањем прве јаке експлозије, сукнула је гомила црног дима, дижући се високо ка небу. Попрскала су стакла на Техничком факултету. Тротоар се прекрио парчадима стакла. Подигли смо се и бјежали. Стакло је прскало под нашим ногама.

Поново смо погледали горе. Неколико авиона се устремило, учинило ми се, право на нас. Похитали смо понесени истим побудама које су и остале људе тјерале на бјежање.

— Склони се! — викнуо је неко.

Шћућурили смо се уз тарабе празног простора иза Правног факултета. Неки око нас набијали су лица уз плочник. Стиснути уз дрвене ограде, гледали смо над собом. Небо је било препуно авиона са дугом њушком и повијених крила. Када се

устреме на циљ, изгледало је као да ће пасти. Раскриве се као рањена звијер. Мислили смо да се руше погођени. Падале су бомбе, а они су се дизали провлачећи се између и изнад самих кућа, да би поново достигли висину са које су јуришали на нове циљеве.

Зрна дима граната противавионске артиљерије била су ријетка. Један авион, мањи од оних што су бацали бомбе и много бржи од њих, натуштио се за једним авионом. Сасипао је рафале у труп авиона за којим се натуштио. Негдје према Дунаву пао је тај авион који је другачије изгледало од осталих што су шпартали београдско небо (касније смо сазнали да је био један од неколико наших ловаца који су успели да узлете).

Са свих страна оглашавале су се експлозије и пуцњи. Звиждале су бомбе, неке су се бљескале на сунцу. Од једних се протресала земља, од других се дизао пламен. Пламтио је и рушио се незаштићени Београд. Заурлале су штуке, — прохуктале су мимо нас.

Потрчали смо да ускочимо у ископани заклон на празној ледини. Тамо су се људи гушили у тискању да допру што даље од улазног степеништа. Дјеца су плакала од страха. Жене су избезумљено гледале у нас тројицу док смо били на самом улазу. „Штуке" су стално завијале својих продорним сиренама. Лица су се јежила, хватао се грч око усана. Страх је изобличио људе. У заклону су се ухватили за главу.

— Не лети изнад нас — обавјештавао је Рифат провирујући кроз улаз у ров.

Неки су се, бар наоко, смиривали од тих ријечи. Један средовјечан дебељко грдио га је што провирује. Звиждала је откинута бомба. Најприје слабије па све јаче.

— Где је онај официр да види што је чије! Ево ово је наше рекао је неко љутито стављајући дланове на уши.

У склоништу вика, плач и јауци. Неко се церекао оним неприродним смијехом који се не може зауставити кад почне. Нијесам му могао видјети лице. Цијенећи слухом, рекао бих да се смије женски промукли глас . . .

— Кажем ти да не извршујеш! Открио су нас. Го-го-го-тови смо — протестовао је дебељко, и што је звијук бомбе био ближи глас му постајаше дрхтавији.

— Не бојте се када још чујете звиждање — рече Рифат.

Земљиште подрхтава од експлозија.

У склоништу је заглушно од вриске и кукњаве.

— Отворите уста — командовао је Рифат.

Сви смо отскочили. Коса нам се натрунила од земље која је пропадала кроз размаке дасака над нашим главама.

— Гори она кућа прекопута штедионице. Изваљене су трамвајске шине — обавјештавао је Рифат затурајући тршаву косу која му је падала по челу.

Опет сирене и бука мотора и звиждање тек откинутих бомби. О рукама нам се држало неколико жена и дјеце. Онај избезумљени смијех чу се поново, само слабије . . . Још једанпут нас

је потресло. Хистеричног смијеха није више било. Око нас је мирисало на чађ и земљу. У устима ми је било као да лижем рђу. Није се примећивао зрачак светлости од супротног улаза у скровиште. Све слабије се чуо звиждук сирене. Губила се и бука мотора. Настаде тишина која ми је била тиша од иједне коју сам дотада запазио.

Први талас бомбардовања је престао. Пролазећи поред склоништа, у коме смо дотада били, схватили смо нешто што нам у заклону није било јасно. Земљани ров направљен само за заштиту од зрна и парчади није више лечио на растегнуто слово „М". Покривка му је била преслаба да издржи удар тешке бомбе. Једна половина му је била сасвим нестала у разрованој пољани.

Застали смо.

Дијесмо имали снаге да разгледамо у разбојиште. Онај први, летимични поглед открио је призор пун разбацаних откинутих удова, просутих очију и угњенисаних лобања. Ослушкивали смо који тренутак. Јаук се није чуо. Схватили смо куда је нестао онај смијех. Погнутих глава прошли смо мимо склоништа. Дјечја нога са кратком бијелом чарапом и лакованом сандалом лежала је на улици. Ћутке смо је обишли.

По улицама су се пропеле извијене трамвајске шине. У почетку су зјапили широки левкови експлозија. Неки су били пуни воде. На коловозима испротурани стубови. Електроводи су висили низ бандере, мртво као гране жалосне врбе. На тротоарима стакло, цријеп, малтер, разбијени дијелови намештаја. Неке куће — згужване као када пуну кутију шибице неко стисне у затвореној шаци. Негдје гори пола улице. Троспратница — расјечена надвоје. Остала половина са људима и балконима, степеницама су одљетеле некуда.

Уплакано дијете трчало је тротоаром испред радње плачући и зовећи маму. У лијевој руци држало је тек начету кифлу. Десну је забацило. Главу је скоро наслонило на лијево раме. Из врата је текао млаз румене крви. Иза тањушне кључне кости, стрчао је крај забоденог стакленог клина. Вртјело се око улаза мљекаре кроз плач вичући: „Мама, мама..." А у мљекари — сједи чичица у бијелом мантилу лежао је на преврнутој тезги. Код стола који је некада био близу врата, у локви крви, лежала је млађа жена. У десној руци држала је зембил, а лијевом је пригрлила дјевојчицу просутих, плавих коврца и склопљених очију. Локва крви, која је нарастала ширећи своје ивице по чистом линолеуму, спајала се с просутим млијеком. Млијеко је постајало све руменије. А испред њих је дијете све ређе и тише пијукало: „Мама, мама". Закрцкало је стакло по плочнику. Дијете се више није окретало у кругу.

— Мама

Узвик му је био јачи и са мање суза.

Закорачило је преко крша на вратима, хитајући у мајчин загрљај. Пало је чим је прекорачило праг. Није доспело ни да додирне скут мајке. Опет смо осјетили тишину. Сада је била тиша од оне малопређашње. Стајали смо нијеми док се крв ма-

лишана улила у ону већ руменкасту масу на поду мљекаре. Изнад врата, жалосно висећи само о једном чавлу тужно је шкрипнуо просјечени плех на којем је остало још неколико слова и отсјечена шарена глава са затупастим роговима и крупним очима препуним туге. И туда смо прошли оборених глава...

Наилазили смо на радње чији су излози били просути по плочицама. И жртве на улици. И локве воде. И куће које горе. А код подвожњака, где Туцовићева улица пролази испод Гробљанске, лицем на бусену зелене траве лежала је двадесетогодишња дјевојка, у чипканој спаваћици. Десну руку је успјела да увуче у кућни огртач. Лијевом је прихватила крајеве хаљине. Смирена је као заспала. У лијевом углу уста грудвице усирене крви. На другој страни улице изваљен прозор собе из које је детонација избацила дјевојку.

Улицама је ућуткан сваки живот.

Ни из капија нико не провирује. Брундају авионски мотори. Измиче та зука, удаљава се, изгледа.

Затандркаше шпедитерска кола. Пуна су — лешева. Стала су поред дјевојке. Е њу су људи, што су споро вукли ноге иза кола, бацили на гомилу лешева.

На једном углу трафика. Просута роба из разбијеног излога. Рифат је узео кутију „Ибра" и оставио паре на паклићима осталих у излогу.

Улице су се пуниле људима одлученим да се склоне из града. Ми смо такође ишли на периферију. Уставили смо се негдје код Цветкове Механе. Још мало даље, уз тарабе једне куће ван улице. Смедеревски друм се пунио народом који бјежи. Куда — само да не буде у граду. Путнички „Рено" сав замазан у блату. У њему — шофер, једна жена и мало дијете. Аутомобилу је пробушена гума. Стао је крај цесте. Грдили су га возачи кола и возила који су због њега морали стати. Гунули су га ван пута. Они што су на ливади нашли заклона, љутали су се што им ту догураше ауто да их „открије" авионима. Шофер заблаћеног аутомобила није могао да се споразумије својим француским језиком. Млатарао је рукама, хватао се за главу, показивао регистрацију на којој је било „D" прије броја. Био је то службеник француске амбасаде. Намјеравао је да бјежи у Грчку!

Авиони су опет надлетали град. Видик нам је био шири, авиона је било доста, али ипак мање него у првом налету. Намјеравали су се на поједине циљева. Много су кружили изнад дијела града према Сави, који ми одатле нијесмо могли видјети. Гађали су касарне на Дедињу. Штуке су летјеле као ждралови — једна за другом у истој висини. Онда су „пикирали" откидајући товаре бомби. Тресак, дим лети, митраљирање по улицама. Авионски друм изгледао нам је закрченији него овај поред нас. Митраљирали су га. А народ је и даље бјежао.

Још два пута су надлијетали авиони док смо ми ту били. Из града је сукљао пламен. Димило је, али не из димњака, већ из кућа које су догоријевале или тек запаљене.

Ухватили смо везу са већом групом наших другова који су се окупили код једне циглане на крају Шуматовачке улице. Рекли су нам да је донесена одлука да се јављамо као добровољци војним јединицама.

Ноћ је ухватила Авалу када смо се испели на њу. Војници су вукли некакве топове. Официра са њима није било. То је била противавионска батерија која је излазила на ватрене положаје

— спремала се да дејствује јер тога дана није успјела да опали ни једног метка. А Београд је грцао у диму и пламену. Бедем дуг, много дуг, бедем пожара дизао се до неба. Горео је незаштићени град.

Рат је почео. Нас нијесу узели као добровољце.

Управа Абвера за иностранство
Пов. бр. 6218/41, Од. за иностр. III d — Берлин, 22. 5. 41

Предмет: **Извештај о искуствима у ваздушном нападу на Београд**

Веза: Допис одељења аташеа Генералштаба Копнене војске пов. бр. 1583/41 од 19. 5. 41

Копија: Ваздухопловству
Управи за војну привреду и наоружање 3. од. адмиралитета немач. морнарице

По налогу
(Потпис нечитак)

Управа за војну привр. и наоруж.
24. маја 1941
Пов. бр. 5354/41

Препис
Поверљиво
Пуковник Тусен (Toussaint) — 16. април 1941.

Команди Копнене војске, одељењу аташеа

Предмет: Извештај о искуствима у ваздушном нападу на Београд

Последица ваздушног напада на Београд

Према лично добијеним утисцима ваздушни напад на Београд био је мање у вези са војним операцијама. Он је управо имао циљ да паралише главни град земље као седиште централних власти, да становништво стави под најјачи морални притисак и да тако учини посредно супротно дејство на вођење рата.

Битан моменат дејства ваздушног напада на Београд био је изненађење. Оно је потпуно успело. Кратко пре напада дат је аларм за напад из ваздуха, али се становништво, које је веровало да се ради о некаквој вежби за заштиту из ваздуха, није осврталo на то. Напад је био временски концентрисан и изненадио је становништво у кућама или на улицама. Људи су делом још спавали, а сељаци су се баш возили са периферије у центар града, на пијаце. Отуда је почетак напада био особито са пуно губитака, а морални утисак снажан.

Морална и материјална последица напада

Морална последица напада битно је појачана хуком штука и бомби која је на неискусне остављала утисак непосредне претње, и онда када је дејство удаљено. Присуство жена и деце и осећај да се они ни на који начин не могу ефикасно заштитити, нити да им се може помоћи оптерећивало је нерве мушкарцима. Људи, који су улицама унезверено тумарали тамо-амо, и који су рушењем њихових кућа остали без крова над главом, појачавали су панику.

Лешеви који су се налазили свуда унаоколо пружали су, услед већином јаких осакаћења, језовиту слику. Пошто су у Београду организација за заштиту из ваздуха и служба спасавања потпуно затајили, лешеви су данима остали да леже на улицама, посути само цвећем.

Материјална последица напада постала је нарочито тешка услед уништавања електричних и водоводних инсталација, које је готово одмах уследило: Њихово довршавање приликом дужег сталног напада довело је после око две седмице до катастрофе и људе је приморала да напусте град. Већ после седам дана почело је занемаривање становништва које се још поред тога у свом фаталистичком ставу није борило против тешкоћа које су расле. У Београду, који није располагао никаквим залихама животних намирница, настао је већ после четири дана такав недостатак да је отпочело пљачкање радњи са животним намирницама, које је затим брзо прерасло у једну општу пљачку.

Становници периферије, међу њима многи цигани, појурили су у унутрашњост града и почели са непланским пустошењем и пљачкањем. Полиција је, као ништа друго, тако добро предузимала мере. Војници и официри су учествовали у пљачки.

Дејство бомби

Мале запаљиве бомбе имају незнатну пробојну моћ и пробијају највише кровове покривене црепом, ретко продирује дубље. На равним крововима са малим бетонским таванима оне се распрштавају и сагоревају. Ако је дејство у Београду било непосредно и врло јако то је зависило од старог начина градње кућа, од неуклањања старудија, од затајивања службе за гаше-

ње и службе за заштиту из ваздуха, која ни на који начин није била припремљена. У посланству је успело да се за кратко време угаси више запаљених бомби. Тек када је у посланство пала и једна разорна бомба било је немогуће гасити запаљиве бомбе. Иначе стара, исушена зграда посланства била је најзахвалнији објект за напад запаљивим бомбама. На бившу зграду чешког посланства, која има раван бетонски кров, пало је више запаљивих бомби, а да нису начиниле штету.

Дејство разорних бомби, такође лаког карибра, је уништавајуће у кућама са старим типом градње. Кућа се већином стропоштава у себи самој и нагомилава се као џиновска гомила крша преко подрумских просторија у којима се затим гуше становници који су ту потражили заштиту. То је случај који се у Београду често догађао. Бомбе средњег калибра пробијају до у подрумске просторије и затим услед просторно збијене експлозивне снаге дејствују нарочито уништавајуће.

У неким случајевима могло се констатовати дејство падобранских мина.[1]) Страховито експлозивно дејство доводи и веће куће до потпуног рушења. Суседне куће услед ваздушног притиска показују велика цепања тако да се морају порушити: Људи у коућама са погоцима бомби нису у могућности да се спасу. У XI градском рејону налази се једна неексплодирана падобранска мина.

Број мртвих према подацима градске управе износи 4000, од тога половина затрпана. Два јавна склоништа за заштиту из ваздуха у парку су погођена и порушена. Она су имала само мали заштитни кров од земље. Једна црква, напуњена људима, добила је пун погодак.

Као месна искуства напада из ваздуха на Београд могу се констатовати:

1. Напад из ваздуха на град је најефикаснији ако се он изврши потпуно изненадно.
2. Између појединих напада главним снагама нарочито су ефикасни стални напади у циљу узнемиравања.
3. Уништавање водоводних и електричних инсталација је пресудно за животну способност града.
4. Ноћни напади су у погледу морала ефикаснији него дневни напади.
5. Запаљиве бомбе морају показати извесну пробојну моћ.
6. Запаљиве бомбе морају истовремено у себи имати разорно дејство са временским паљењем.
7. Зграде посланства морају се у типу градње и подизања подесити за нападе из ваздуха. Оне морају бити способне за одбрану и морају располагати са једном просторијом за заштиту из ваздуха, са једним предајним студијом и са резервом животних намирница и воде.

Тусен (Toussaint)

---

[1]) Fallschirmmine — Вероватно се мисли на мјину која се спушта падобраном (Прим. прев.)

A b s c h r i f t

Geheim

Oberst T o u s s a i n t. Den 16. April 194[illegible]

An

das Oberkommando des Heeres, Attachéabteilung.

Betreff: Erfahrungsbericht über den Luftangriff auf B e l g r a d.

Wirkung des Luftangriffes auf B e l g r a d.

Nach den persönlich gewonnenen Eindrücken stand der Luftangriff auf Belgrad weniger in Zusammenhang mit den militärischen Operationen. Er hatte vielmehr den Zweck, die Hauptstadt des Landes als Sitz der Zentralbehörden lahmzulegen, die Bevölkerung unter stärksten moralischen Druck zu setzen und so eine mittelbare Rückwirkung auf die Kriegführung auszuüben.

Das wesentlichste Erfolgsmoment des Luftangriffes auf Belgrad war die Überraschung. Sie ist völlig gelungen. Wohl war kurz vor dem Angriff Luftalarm gegeben, von der Bevölkerung aber die in eine Luftschutzübung glaubte, nicht beachtet. Der Angriff war zeitlich zusammengefasst und überraschte die Bevölkerung in den Häusern oder auf den Strassen. Die Leute schliefen zum Teil noch, die Bauern fuhren gerade von der Peripherie in das Stadtinnere auf die Märkte. Der Angriffsbeginn war deshalb besonders verlustreich, der moralische Eindruck gewaltig.

Die moralische und materielle Wirkung des Angriffs.

Die moralische Wirkung des Angriffs wurde nicht unwesentlich verstärkt durch die Heulgeräusche der Stukas und der Bomben die auf den Unerfahrenen den Eindruck unmittelbarer Bedrohung ausüben, auch wenn die Wirkung weiter entfernt ist. Die Anwesenheit von Frauen und Kindern und das Gefühl, sie in keiner Weise wirksam schützen oder ihnen helfen zu können, belastete die Nerven der Männer. Die auf den Strassen verstört herumirrenden, durch Zerstörung ihrer Häuser obdachlos gewordenen Menschen verstärkten die Panik.

Фотокопија Тусеновог извештаја
(Архив Војноисторијског института)

АНГЛО-АМЕРИЧКО БОМБАРДОВАЊЕ

У последњој ратној години београдско становништво морало је да преживи још и страховита бомбардовања из ваздуха. С пролећа 1944. године, англо-америчка команда одлучила је да отпочне систематско бомбардовање Београда као важне раскрснице саобраћајних путева, а у вези с напредовањем савезничких снага на Источном фронту и у Италији. Београд је у то доба био важно стратегијско упориште Немаца и представљао је велику сметњу у савезничким војним операцијама, нарочито због тога што су се, за војне потребе, Немци користили београдским аеродромом, железничким пругама и мостовима преко Саве и Дунава, најзад, и Дунавом, којим су крстарили мађарски и немачки ратни бродови.

Из свих тих разлога савезнички штабови желели су да немачким војним објектима нанесу ударац и у Београду. Разуме се да је требало очекивати да ће бомбардовање бити усмерено пре свега на војне објекте, на мостове, касарне, складишта бензина и нафте на Чукарици и друге објекте. Међутим, то се није догодило. Београд је засипан бомбама с врло велике висине без циљева у објекте и такав „тепих" бомби изазвао је велике људске жртве у граду.

Прво велико бомбардовање извршено је 16. и 17. априла 1944. године. Овај ваздушни напад извело је око 600 савезничких великих четворомоторних бомбардера. Тада су посебно нападнути аеродром у Земуну, Железничка станица у Београду, као и делови центра града. Према саопштењу немачке команде за Југоисток, том приликом тешко су биле оштећене водоводне инсталације и каблови у граду. Био је, такође, оштећен мост на Сави. Док су жртве окупатора у Земуну и Београду износиле око 200 немачких војника, само у Београду од бомби је погинуло 1.160 грађана. Број рањених није познат, а сигурно је да је био врло велик.

Према другим изворима, у Београду су тада бомбардовани: Железничка станица, Пошта број 2, Окружни уред за осигурање радника, Ратнички дом, палата „Албанија", Фабрика штофа „Влада Илић", Студентски дом, Технички факултет, Пивара „Вајферт", Фабрика „Вапа", Железничке станице у Топчидеру и Раковици, Бајлонијева пијаца, пијаца на Калинићевом гувну, зграда Министарства финансија и друге зграде, као и улице Стишка, Нишка, Алексе Ненадовића, Милошевска, Крунска,

Француска, Римска, Милетина и Макензијева. Били су порушени сви мостови на Дунаву и Сави, а од појединих делова града најтеже је настрадао Сењак.

Бомбардовање је у граду изазвало панику. Тражећи склоништа у околним селима, грађани су бежали из града. У току неколико дана потпуно је била паралисана како немачка тако и квислиншка власт.

У једном извештају из тог времена ситуација после бомбардовања описана је на следећи начин:

„Што се тиче власти, наших и немачких, она је потпуно дезорјентисана и разбијена. Три дана у Београду није било тако рећи никакве власти. Сви су они били погубили главе, само су трчали лево-десно. Влада је избегла на Авалу, Управа града склонила се на периферију, команда СДС такође је избегла на периферију. Немци се евакуишу преко Саве и Дунава. Изгледа да ће се њихова Команда Југоистока преселити или у Суботицу или Петровград. Једино су се квартовски одреди СДС држали прилично добро и пожртвовано су се залагали за спасавање становништва. Санитетска служба функционисала је добро.

После три дана Немци су се снашли и почели да заводе ред. Али их је бомбардовање од 21. о.м. опет пореметило. Већ форсирано раде на оправци моста, аеродрома и железничке станице. Један колосек већ функционише, а други је скоро готов. Такође и електрична централа и водовод нагло се оправљају. Ако Београд остане несметан за неколико дана, прилике ће се делимично нормализовати, али никад до краја рата неће се моћи довести у стање да у њему може да живи као сада 300 хиљада људи. Проблем исхране је велики. Многе радње, склоништа хране и др. срушене су. Пијаце не раде, јер се сељаци од страха од бомбардовања не усуђују да иду у Београд.

Општи закључак: бомбардовање савезника је успело, али са сразмерно огромним жртвама нашег живља."

Савезничке бомбе 17. априла погодиле су и логор на Сајмишту. С обзиром да затвореници нису смели никуда да се склоне, у логору је било око 60 мртвих и 150 рањених. Услед овог бомбардовања извршена је и ликвидација логора на Сајмишту. и преостали затвореници пребачени су у новооснована логор на Звездари.

Савезничка команда наставила је, у току пролећа и лета 1944. године, ваздушне нападе на Београд и Земун. У Земуну је 24. априла била бомбардована касарна бивше Коњичке школе.

Београд је затим претрпео бомбардовање 18. маја. Том приликом нарочито је страдао крај на Пашином брду.

Поново бомбардовање Железничке станице извршено је 6. јуна 1944. године. Тада су окупатори имали око 150 мртвих војника који су се били склонили код Моста, а око стотину Немаца настрадало је у срушеној згради 13 кварта на Сењаку. Било је, такође, срушена једна гаража у Сарајевској улици и том приликом уништено је око 10 немачких аутомобила.

Приликом бомбардовања које је извршено почетком јула, на Чукарици је било погођено складиште нафте. Сем тога, бом-

бе су пале на Фабрику шећера, на Бродоградилиште, на шлепове с нафтом на обали Саве, на школу „Матија Бан" на Бановом брду и у складишту крај те школе погинула су 43 Немца и 96 Италијана. У складишту нафте на Чукарици, од укупно 9 цистерни, изгореле су две велике и пет малих, са око седам милиона литара бензина и нафте. Услед загревања проузрокованог пожаром запалио се и један део вагонских цистерни које су биле припремљене за транспорт. Пожар је трајао до четири часа изјутра.

Последње по реду али снажно бомбардовање англо-амерички авиони извршили су 3. септембра између 10 и 12 часова. Према званичним подацима из недићевског Министарства унутрашњих послова, том приликом био је порушен Панчевачки мост на Дунаву, поново су били оштећени путнички и железнички мостови на Сави, била је погођена и у јачој мери оштећена Фабрика штофова „Влада Илић" на Карабурми. Сем тога, бомбе су падале на Железничку станицу Дунав и теретни део Железничке станице у Београду, где су били запаљени неки вагони. Тада је исто тако било погођено и Савско пристаниште, затим је оштећена фабрика хартије „Вапа" и око 20 зграда у њеној околини. Бомбе су падале у Раковици, али Фабрика није била оштећена.

Осим рушења ових објеката, септембарско бомбардовање нанело је тешке штете и жртве цивилном становништву. Бомбе су засуле Котеж Неимар, Душановац и Пашино брдо. У овим крајевима града погинуо је врло велики број грађана, мада о броју погинулих и рањених приликом овог бомбардовања нису сачувани никакви подаци.

Др. Јован Марјановић

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ГРАДА БЕОГРАДА
БЕОГРАД

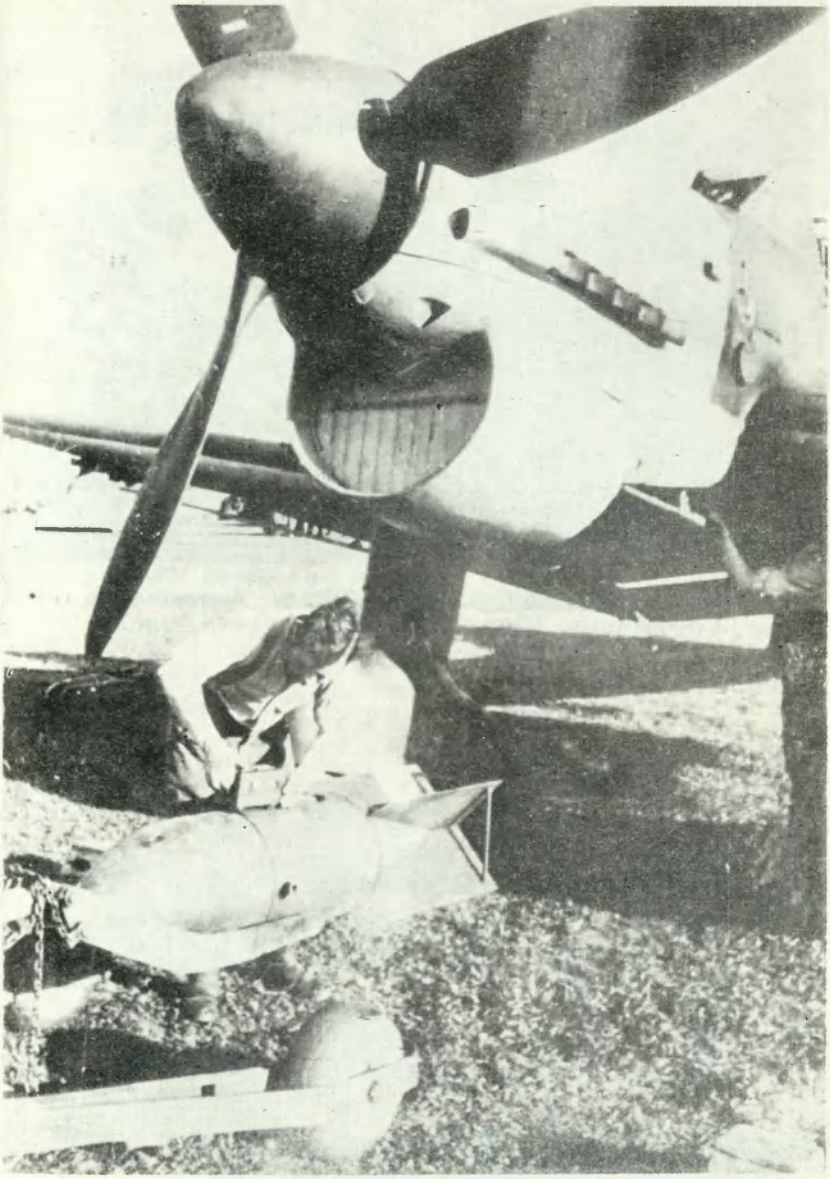

Припреме за подешавање бомбе на авиону JU-87. ШТУКА на једном од аеродрома у Румунији (Из албума немачког летача који је учествовао у бомбардовању Београда априла 1941. године. Фото архив Музеја југословенског ваздухопловства)

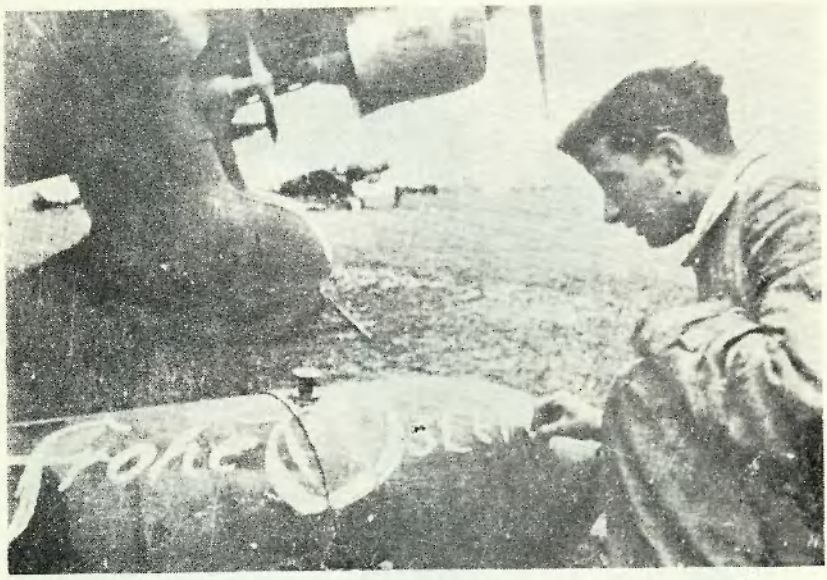

Немачки војник исписује на бомби честитку београђанима — Сретан ускрс. (Извор фотографије као под један)

Бомбардери типа Ханјкел НЕ-111 на аеродрому у Румунији (исто)

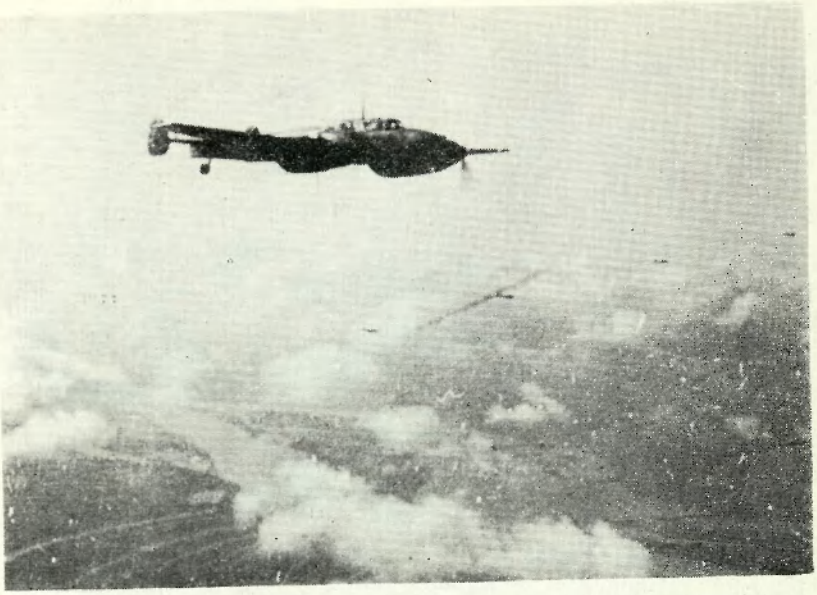

Ловци-разарачи Месершмит МЕ-110. у пратњи бомбардера негде у пределу Београда (исто)

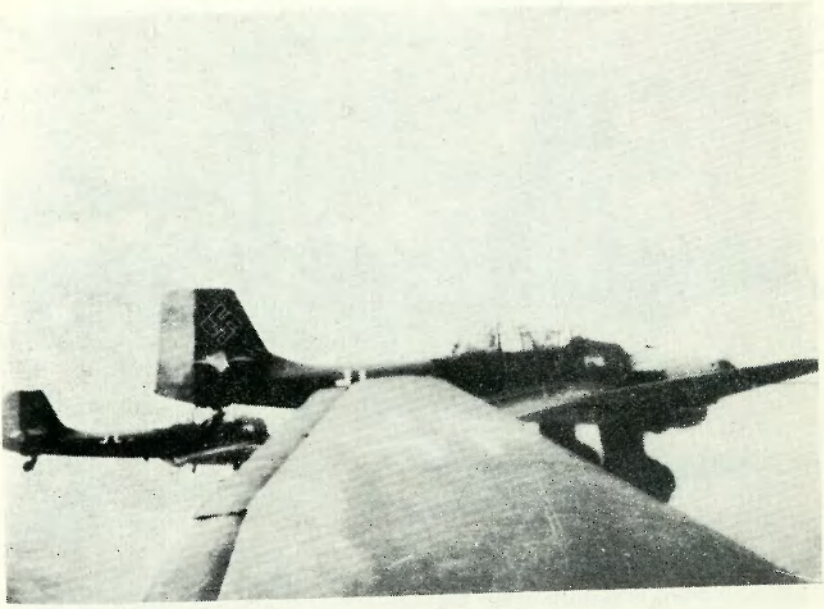

Штуке у лету у Београду (исто)

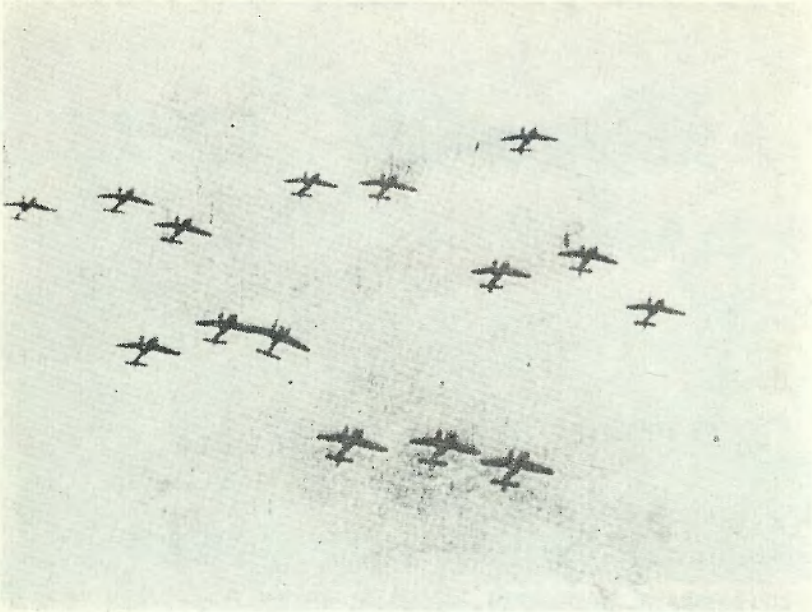

Формација Штука над Београдом (из немачког филмског журнала)

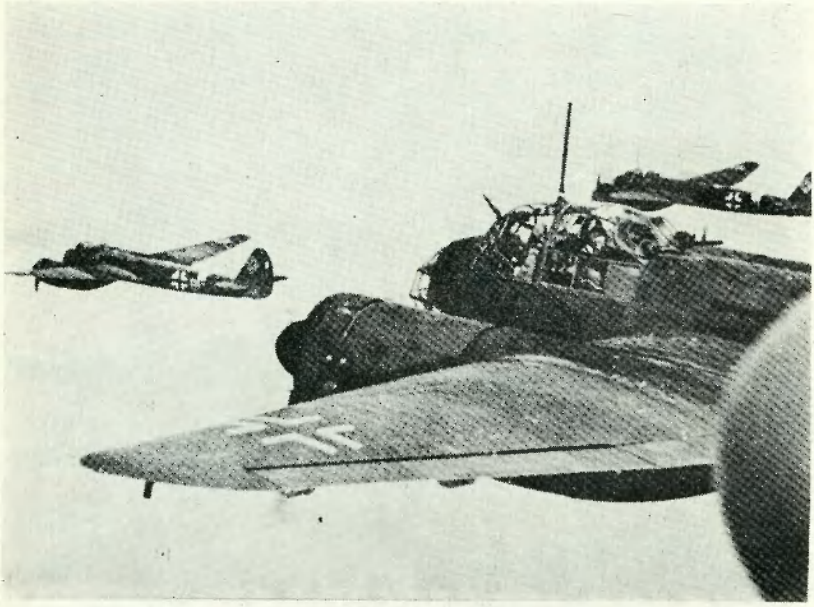

Бомбардери Јункерс JU-88

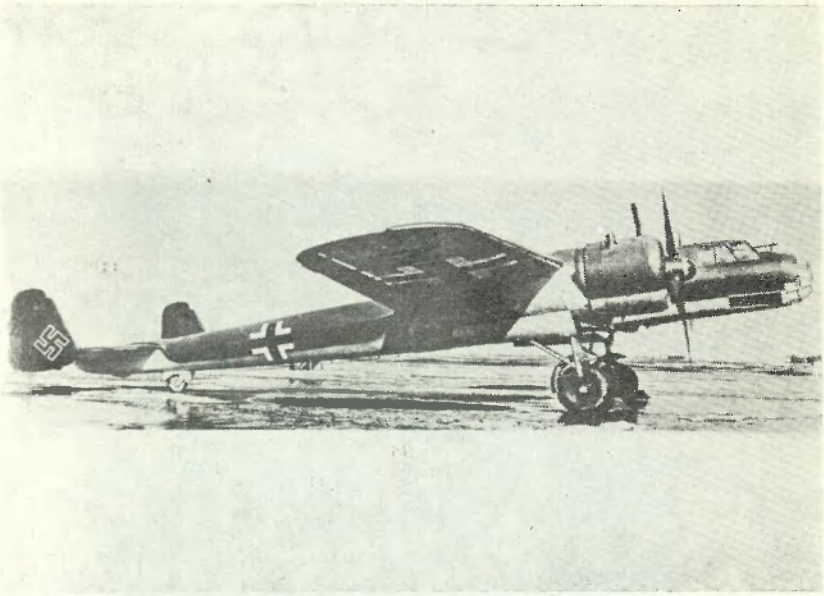

Бомбардери Дорниер DO-17

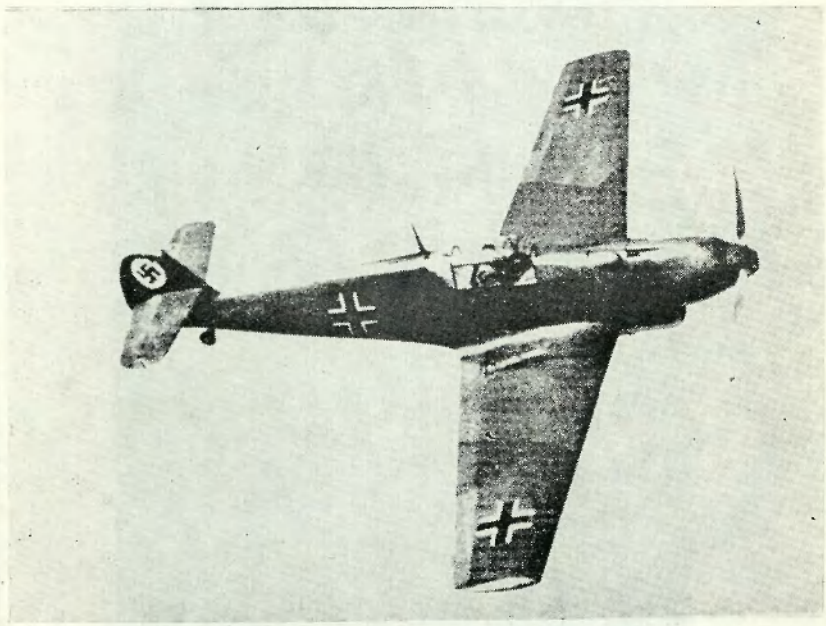

Ловац Месершмит ME-109

Бомбардовање Београда 6. априла 1941. године (из албума немачког летача)

Бомбардовање Београда 6. априла 1941. године (из албума немачког летача)

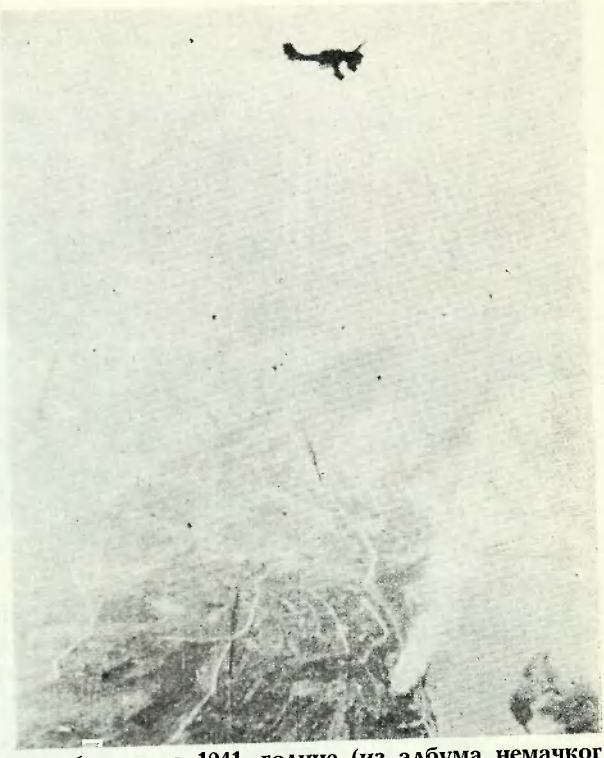

Бомбардовање Београда 6. априла 1941. године (из албума немачког летача)

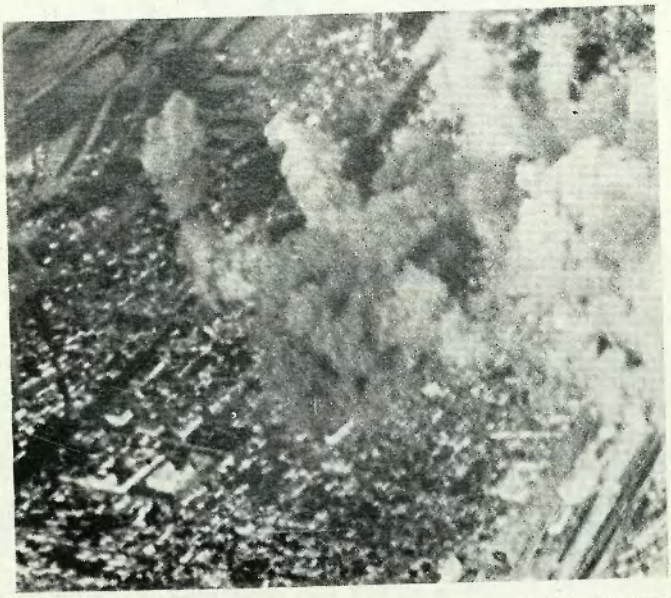

Бомбардовање Београда (из немачког филмског журнала)

Бомбардовање Београда (из немачког филмског журнала)

Бомбардовање Београда — део око жељезничког моста на Сави (из немачког часописа)

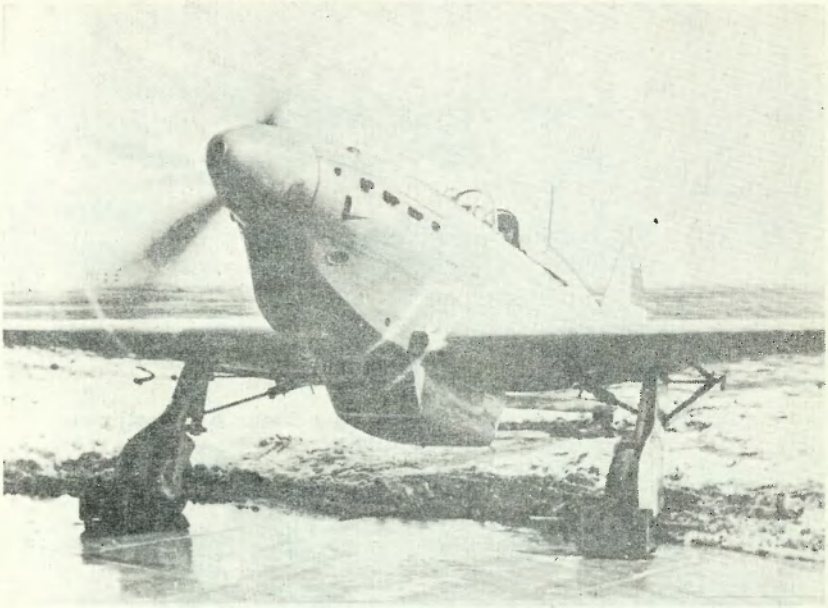

Југословенски ловац IK-3 који је учествовао у одбрани Београда (фото архив Музеја југословенског ваздухопловства)

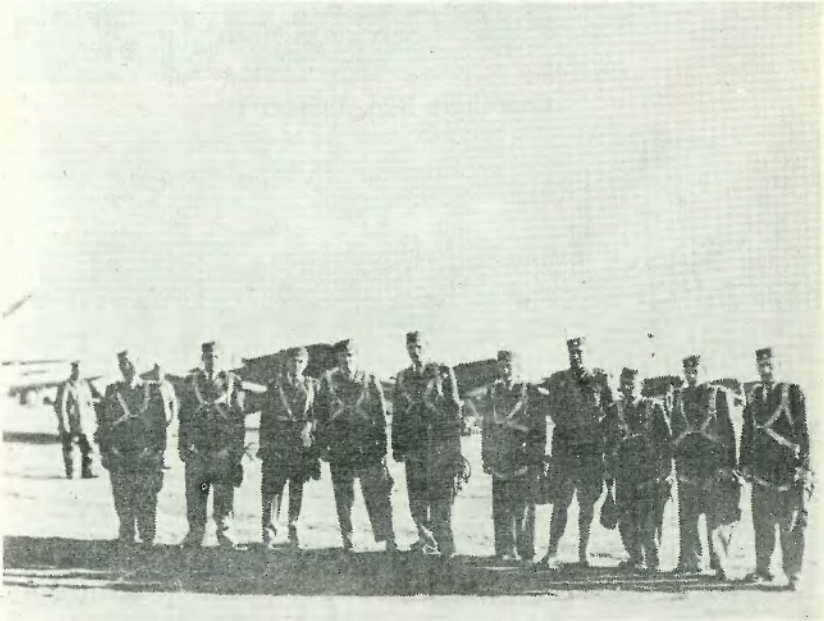

Пилоти 102. ескадрила шестог пука

Формација америчких бомбардера Боинг B-17 Амерички

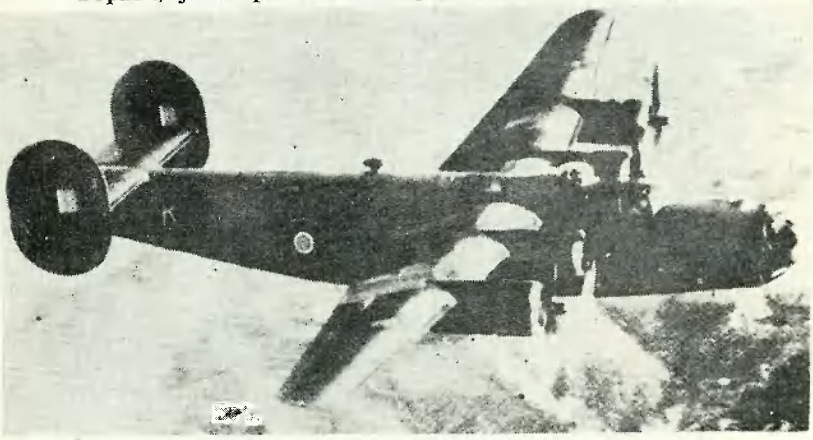

Бомбардер B-24. Либератор

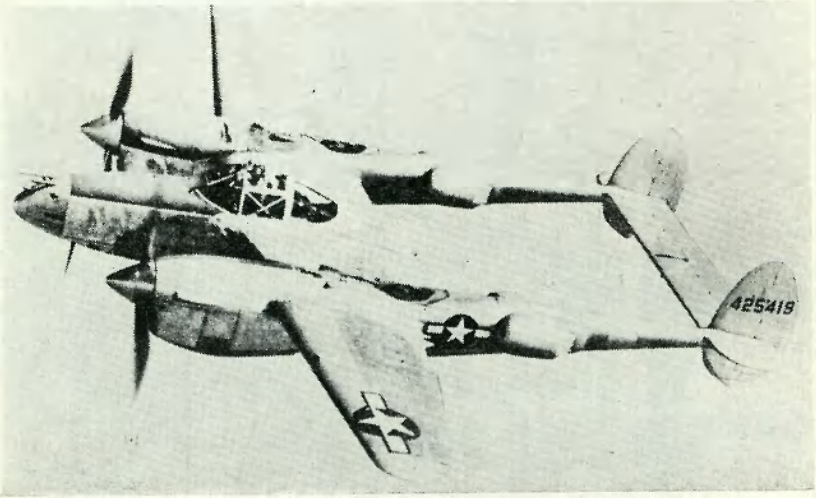

Амерички ловац за дугу пратњу бомбардера P-38. Локид Лајтинг

Теразије) бр. 3, до зграде некадашње Извозне банке. Разорним бомбама погођена је и зграда Извозне банке а демолирана палата „Албанија". (Фототека Војног музеја у Београду)

Теразије. Порушена зграда на Престолонаследниковом тргу бр. 22 (данас Теразије), оштећена зграда хотела „Москва" и зграда под бр. 24. (Фототека Музеја града Београда)

Теразије. Порушена зграда на углу Пашићеве (сада Нушићеве) на месту где се данас налази Робна кућа „Београд". (Фототека Музеја града Београда)

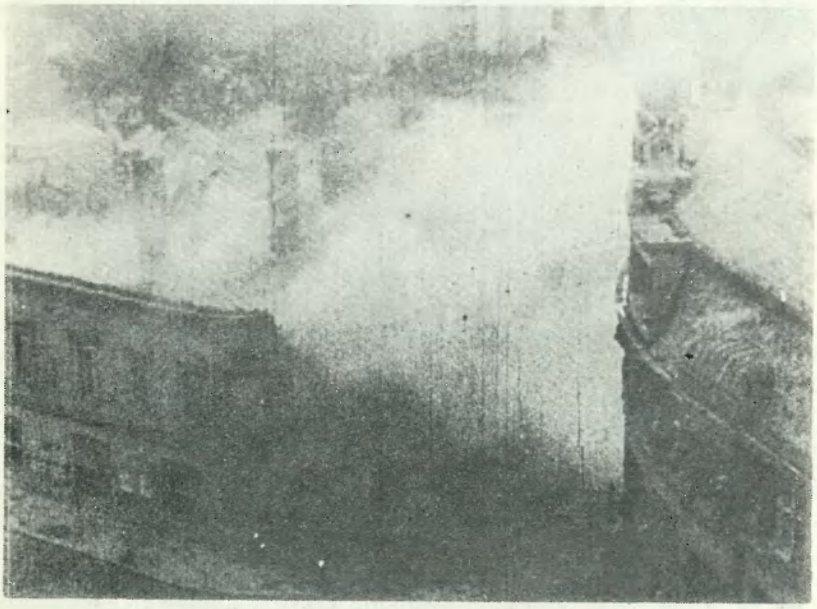

Кнежев Споменик (данас Трг Републике). Снимак поготка познате старе кафане „Коларац". Данас се на том месту налазе киосци са продавницама и парк испред Дома ЈА. (Фототека Телевизије Београд)

Кнежев Споменик (данас Трг Републике) са порушеним комплексом зграда на месту где се данас налази Дом штампе. (Фототека Музеја града Београда)

Улица Васе Чарапића (лева страна), са изгорелим зградам у којима су биле јеврејске радње. У даљини оштећена зграда некадашњег хотела „Империјал". (Фототека Музеја града Београда)

Рушевине хотела „Српски краљ" код Калемегдана, на простору где се данас налази башта хотела „Парк". (Фототека Војног музеја у Београду)

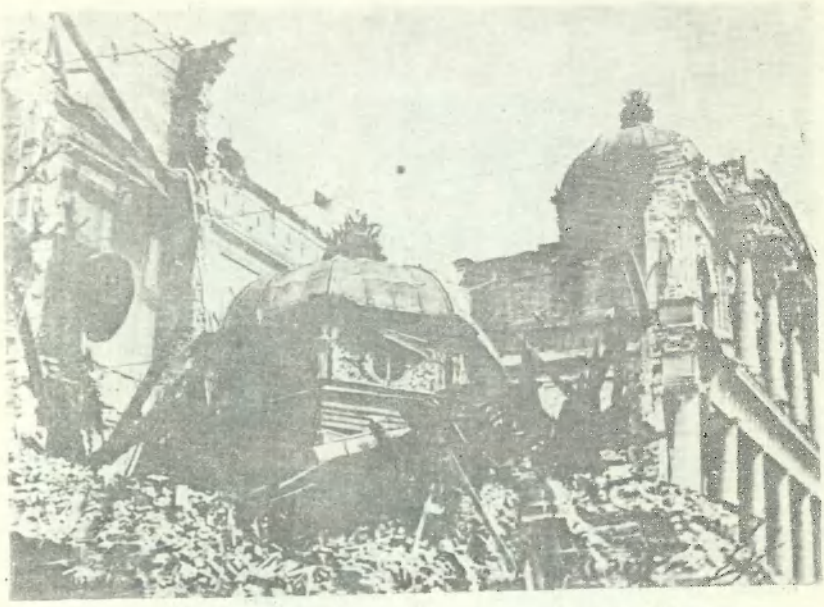

Стари Двор у коме се данас налази Председништво Градске скупштине у ул. Маршала Тита. (Фототека Музеја града Београда)

Општа државна болница — порушен комплекс болничких зграда. (Фототека Историјског архива Београда)

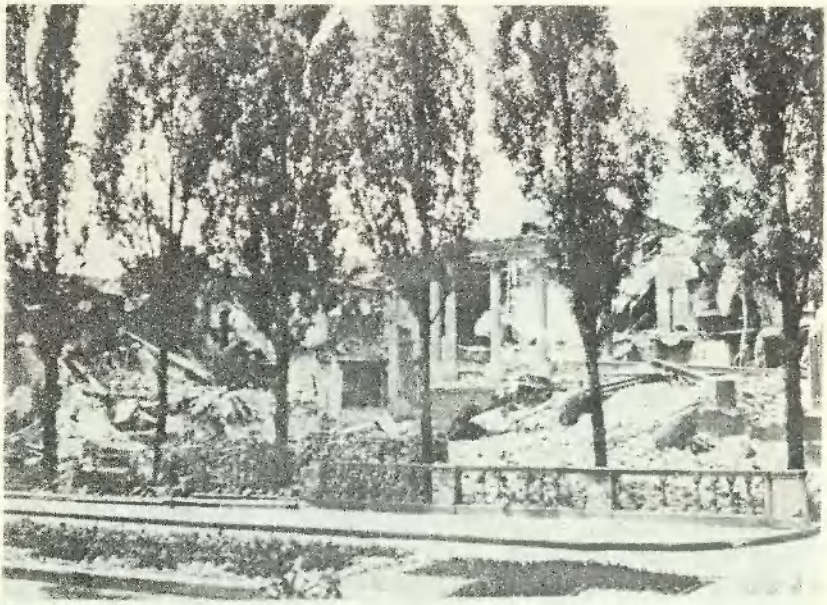

Општа државна болница — порушени институти у кругу клиника.
(Фототека Историјског архива Београда)

Учитељски дом на Булевару Ослобођења (данас Булевар Ј. А.)
(Фототека Музеја града Београда)

Зграда некадашње Аграрне банке (данас Институт за изучавање радничког покрета Југославије) на углу ул. Моше Пијаде и Влајковићеве. (Фототека Војног музеја у Београду)

Хотел „Српска круна" у ул. Маршала Пилсудског бр. 17 (данас Тадеуша Кошћушког). (Фототека Музеја града Београда)

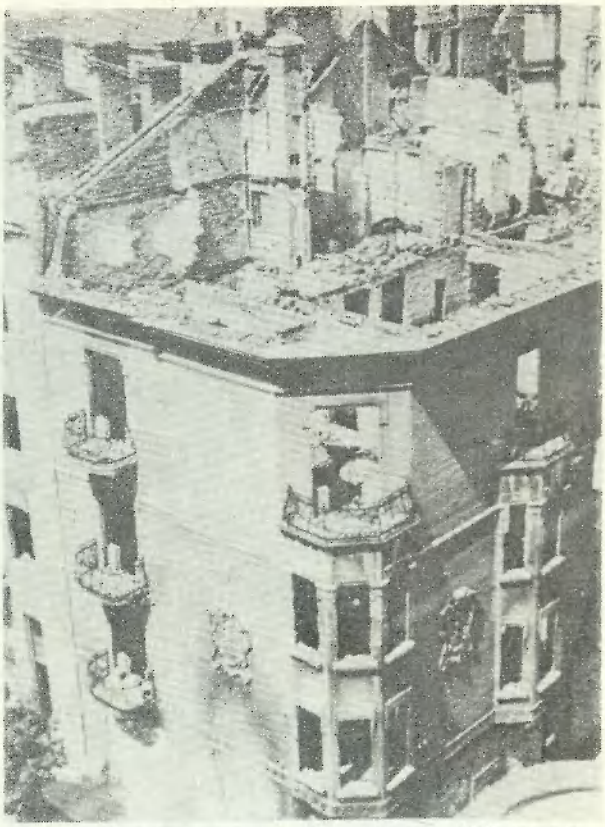

Зелени Венац — зграда Српског лекарског друштва. (Фототека Историјског архива Београда)

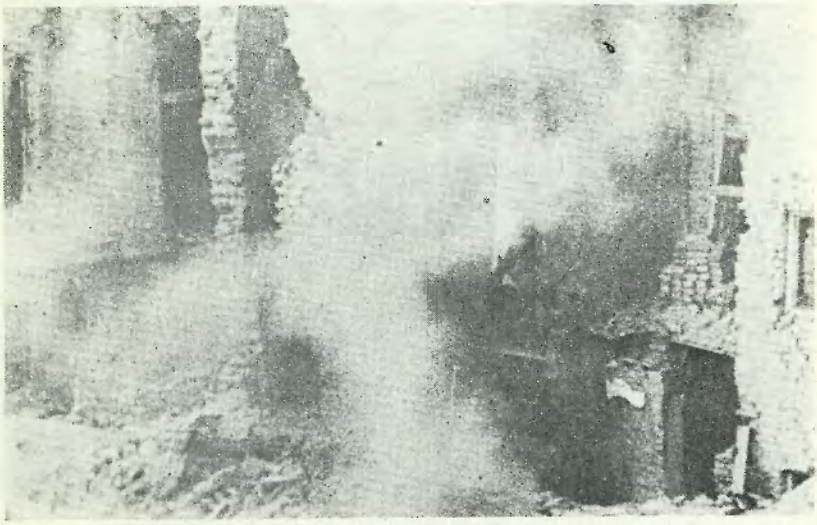

Снимак директног погодка. (Фототека Телевизије Београд)

Зграда Народне библиотеке на Косанчићевом Венцу бр. 12. Снимак пре бомбардовања. (Фототека Народне библиотеке СРС)

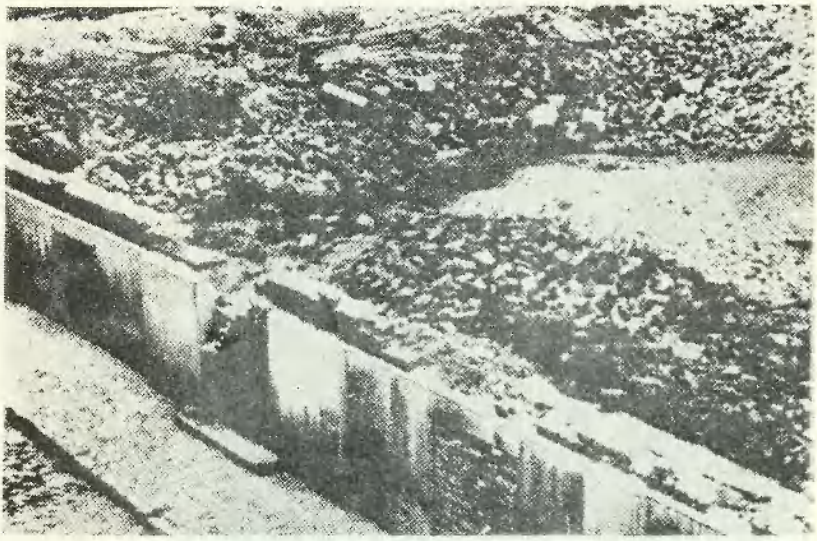

Рушевине Народне библиотеке 1941. (Фототека Народне библиотеке СРС)

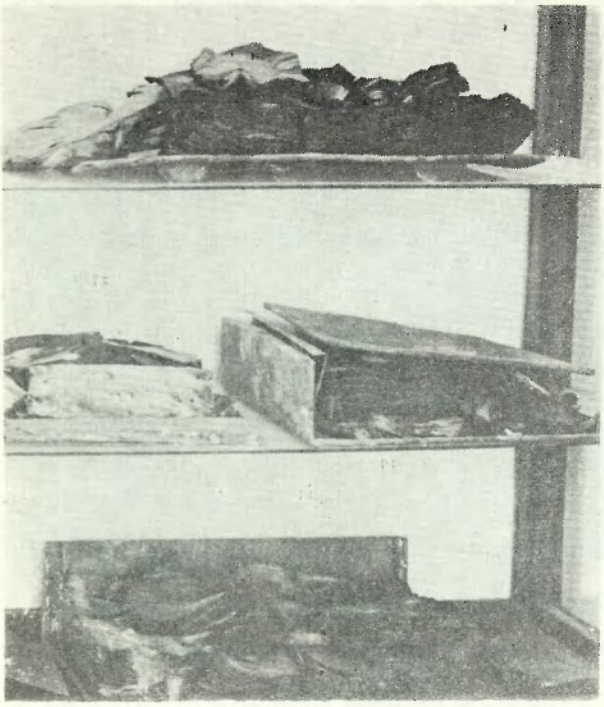

Остаци спаљених фондова Народне библиотеке 1941 (Фототека Народне библиотеке СРС)

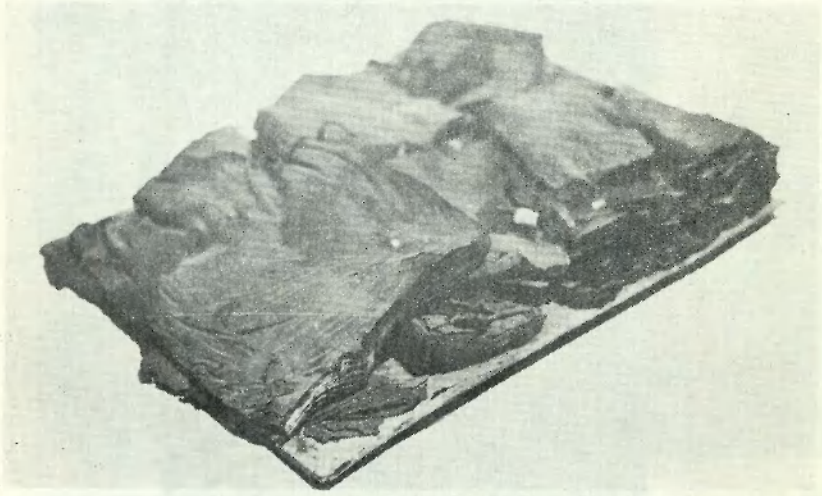

Остаци спаљених фондова Народне библиотеке 1941 (Фототека Народне библиотеке СРС)

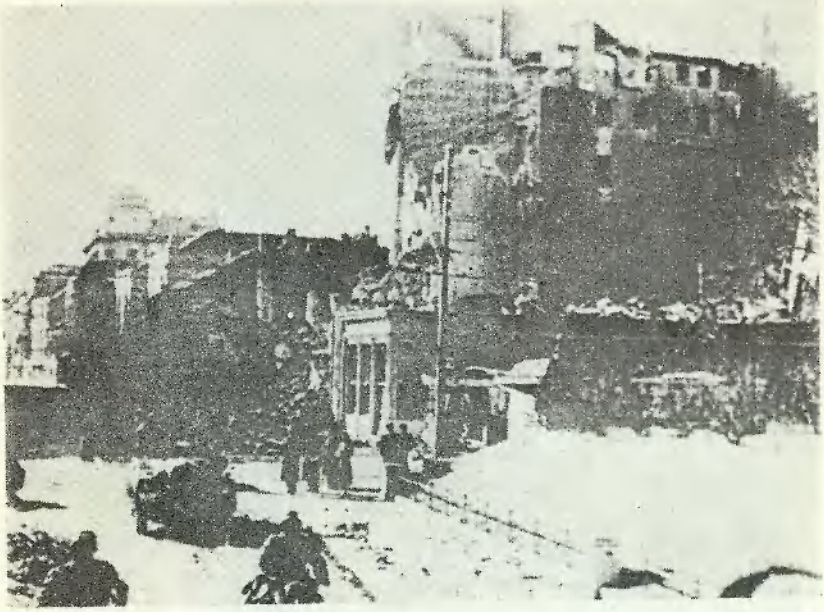

Улазак непријатеља у разорени Београд 1941. Фототека Телевизије Београд)

Жртве су се налазиле свуда. (Фототека Историјског архива Београда)

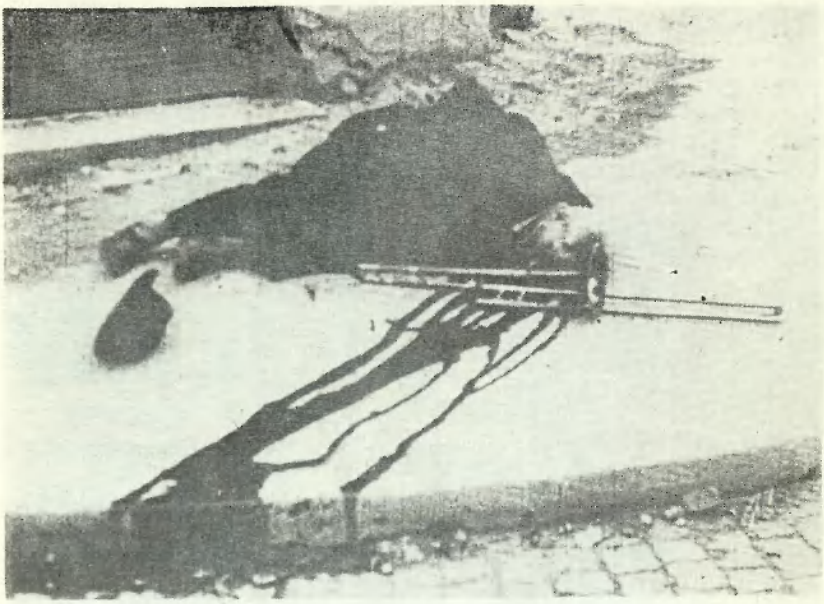

Погинули трубач. (Фототека Телевизије Београд)

Преношење жртава бомбардовања на Ново гробље. (Фототека Војног музеја у Београду)

16. април 1944 — Аеродром у пламену. Снимио Др. Павел Брежник. (Фототека Историјског архива Београда)

16. април 1944 — Железничка сстаница у пламену. Снимио Др Павел Брежник. (Фототека Историјског архива Београда)

18. маја 1944 — Рушевине на Пашином брду. (Фототека Историјског архива Београда)

6. јули 1944 — гори запаљено складиште бензина „Шел" на Чукарици Снимио Др. Павел Брежник. (Фототека Историјског архива Београда)

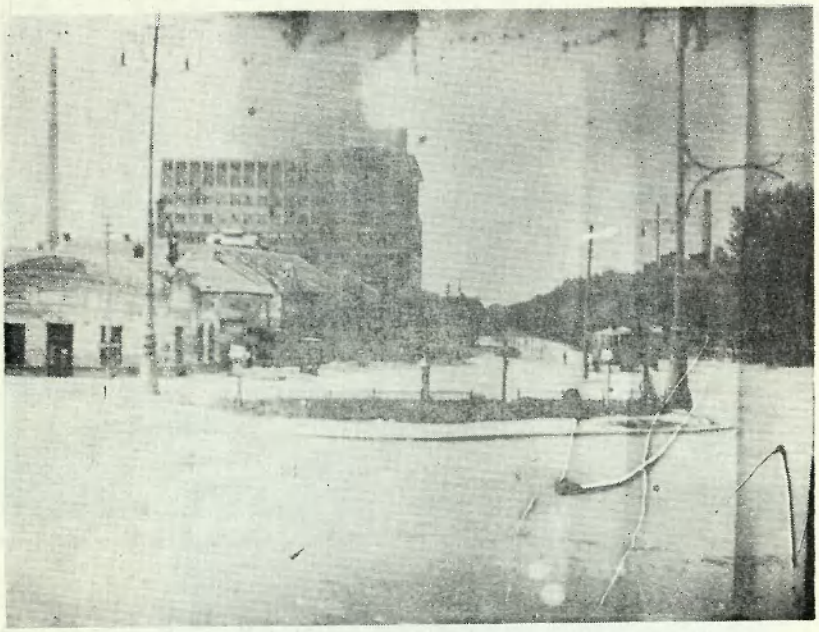

6. јули 1944 — погођено складиште бензина „Шел" на Чукарици. Снимак са зграде у ул. Кн. Милоша. (Фототека Историјског архива Београда)

Изглед Поште бр. 2 код Железничке станице након бомбардовања. (Фототека Музеја града Београда)

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ГРАДА БЕОГРАДА